

1927 NÜFUS SAYIMINA GÖRE ESKİŞEHİR

Zafer KOYLU*
Utku Can ERDİNÇ**

ÖZ

Nüfus, ülkenin temel zenginlik kaynaklarından birisidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke nüfusunun nitelik ve niceliklerini değerlendirebilecek birtakım veriler olsa da bunlar yeterli değildir. Çünkü Balkan Savaşları ile başlayıp Kurtuluş Savaşı ile sona eren 11 yıllık savaş süreci, ülke nüfusunun azalmasına yol açmıştır. Yunanistan ile yapılan Nüfus Mübadelesi sonucunda da ülkenin demografisinde değişimler gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler de, Osmanlı Devleti'nden kalan nüfus ile ilgili verilerin geçerliliğini yitirmesine neden olmuştur. Genç Cumhuriyet, ülke nüfusunun nitelik ve niceliklerini daha iyi değerlendirebilmek, ülkenin ekonomik kaynaklarını daha verimli kullanabilmek ve halka daha iyi hizmet edebilmek amacıyla modern yöntemlerin kullanıldığı bir nüfus sayımı gerçekleştirmek istemiştir. Bunun alt yapısını hazırlamak amacıyla 1926 yılında İstatistik Umûm Müdürlüğü kurulmuş ve Umûm Tahrîr-i Nüfus İcrâsı Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Bu çalışmalar sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde yapılmıştır. Sayım sonucunda Osmanlı Devleti'nde yapılan sayımlara göre daha ayrıntılı veriler elde edilmiştir.

Bu çalışmada Eskişehir'in Osmanlı dönemindeki demografik yapısı genelinde 1927 nüfus sayımı özelindeki veriler değerlendirilmiştir. Eskişehir ve ilçelerinin nüfus özellikleri ele alınmış, demografik yapısı açıklanmaya çalışılmıştır. Veriler doğrultusunda Eskişehir nüfusunun medeni hal durumu, yaş grupları, anadil durumu, tabiiyet, yerel doğum, okuma bilen oranı ile mesleki faaliyet alanları, engel durumu ve dini mensubiyet oranları sistematik bir şekilde incelenmiştir.

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, zkoylu@ogu.edu.tr, (ORCID: 0000-0003-4921-9639).

** Yüksek Lisans Öğrencisi., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, utkuerdinc@icloud.com.tr, (ORCID: 0000-0001-8700-7739).

Anahtar Kelimeler: 1927 Türkiye Nüfus Sayımı, Dini mensubiyet, Eskişehir, Maluliyet, Okuma-yazma.

ESKİŞEHİR ACCORDING TO 1927 CENSUS

ABSTRACT

Population is one of the basic sources of wealth of countries. For the early years of the Turkish Republic the data on the quality and quantity of the population is available, but it is not enough for a comprehensive evaluation. Because the long period of war starting with Balkan Wars and ending with the Turkish War of Independence between 1912-1923 gave rise to the shrinkage of the boundaries and a decrease of the population of the country. The demography of the country further changed after the population exchange with Greece. These developments changed the population figures inherited from Ottoman period. The new Turkish Republic wanted to carry out a census with which modern methods were used in order to better evaluate the quality and quantity of the country's population, to use the country's economic resources more efficiently and to serve the public better. But in advance, as part of this process, the General Directorate of Statistics was founded in 1926 and a new law on the implementation of the censuses throughout the country (*Umûm Tâhîr-i Nüfus İcrâsı Hakkında Kanun*) was introduced. Afterwards, on October 28 of the 1927, the first official census of the Turkish Republic was held. The figures attained at the end of the census was more detailed than the previous ones.

This paper examines the figures of the census of 1927 within the framework of former (Ottoman) demographic structure. In this study, the figures belonging to the towns of the city were also taken into consideration. In the light of the findings of the research, the marital status of the inhabitants of Eskişehir, their age-groups, their state of citizenship, religion and disability, the rate of illiteracy, the use of mother language, local births and the professional differentiation were analyzed with a systematic method.

Key Words: 1927 Census of Turkey, Eskişehir, Disability, Literacy, Religious Belonging.

Extended Abstract

The current research intends to elucidate the demographic structure of the city of Eskişehir and its towns revealed by the census of 1927, which is supposed to be the first population census of the Turkish Republic implemented by modern technics. The research also aims to process the relevant data about education, marital status, age groups, fields of profession, disabled people, nationality and mother language and tries to analyse the social life in Eskişehir in the first half of the 20th century. There

are many local surveys regarding the census of 1927 in Turkey, such as census data of Ağrı, Aksaray, Antalya, Elazığ and Mardin. The city of Eskişehir, however, is different from these local surveys. The present research, thus, aims to compensate for this deficiency and to build a frame for further comparative studies.

The research starts with a literature review. This step is followed by data collection. Then, the historical background concerning the Ottoman censuses and the technics used have been outlined. In the following step, the data obtained from the census of 1927 has been analysed. The analyses of the data have been further detailed and supplemented with tables and graphs. Each of the table and graphs were complemented with additional commentaries.

The related documents for the research are obtained from Turkish State Archives. In addition, the official reports of the Turkish Grand National Assembly the official web site of Turkish Grand National Assembly has been utilized. Besides, the general census statistics of the year of 1927, published by the General Directorate of the Turkish Statistical Institution and accessible through the official web site of the Turkish Historical Society, as well as other official documents and archival material, has been used in this study. The sources of National Library and the Atatürk Library have been accessed to monthly Journal of History and other social and philosophical periodicals of the period. Fragments of these periodicals have been transcribed and utilized for the research. The manuscript of A. Ferid titled “Eskişehir Livası’nın İklim, Tabakatü’l-Arz, Nüfusu ve Ziraat Nokta-i Nazarından Tetkiki” was also utilized for the research. It proved useful in explaining the social life in Eskişehir prior to 1927 and in making comparisons with the rest of the country. In order to have a better understanding of the role of the press on the census, other newspapers such as Cumhuriyet, Hakimiyet-i Milliye and Vakit and the local newspaper of Sakarya of Eskişehir, although partially, have been transcribed and utilized during the study.

Situated on the crossroad of the commercial routes from ancient ages till today, Eskişehir has been an import place throughout history. The arrival of the rail routes to the city in the late 19th century was influential in the increase of the population. Thanks to its convenient location and transportation facilities, the city became an area of settlement for the migrants from both the Balkans and the Caucasia. The ensuing increase of population did also lead to an economic prosperity. The period starting with the Wars of Trablusgarb and ending with the National War of Salvation, however, as elsewhere, had a negative impact on the demographic and economic structure of the city. The

National War of Salvation fought under the leadership of Mustafa Kemal and the signing of the Peace Treaty of Lausanne, on the other hand, meant new opportunities for Eskişehir to emerge stronger than ever. Mustafa Kemal (Atatürk) addressed to the problems for a multidimensional advancement and pointed out to the problems of national education, health, aging and disability. These problems, in fact, were decisive in holding the census of 1927 through the country. At that time, the traces of the destruction caused by wars was observable in various fields throughout the country, which was also reflected in the census figures of Eskişehir.

The picture coming into view after the census of 1927 in Eskişehir witnesses to the realities of Turkey and is applicable to the whole of the country. It became apparent that most of the women were widows and the rate of disability among men was higher than women. The city had a young population, the majority of which concentrated in the age group of 1 to 19. The rate of illiteracy among males was 78,10 %, but this rate rose to 98,8 % among females. The early Governments in Republic Era were aware of the fact that the loss of educated people owing to wars was a big problem. This awareness, in fact, had a positive impact on the steps taken in the field of education and the rate of literacy among the pupils over 7 years old turned out to be as high as 25 %. With this score Eskişehir ranked fifth among 63 cities. With respect to the facilities of employment, men were given priority, but women were also seen to have been employed.

Apart from the properties listed above, the census of 1927 was a significant document for the Turkish Republic. It took a prominent role in depicting the transformations (wars, epidemics, migrations) during the last 20 years in the country. In the light of the data obtained from this census, the shortages in the fields of human source, health, education and equipment were identified and tried to be recovered by means of reforms. Thus, the census of 1927 proved to be crucial in shaping the future policies of republican governments. The data obtained from the census provided a ground for both the enactment of laws and the implementation of republican reforms.

Giriş

Nüfus ile ilgili farklı tanımlar vardır. Nüfus, belirli bir bölgede ve belirli bir zaman dilimi içerisinde yaşayan insan miktarıdır.¹ Aynı şekilde nüfus doğum, ölüm, yaş ve evlilikler gibi değişimler ile sürekli şekil değiştiren bir yapı olarak da tanımlanabilmektedir.² Geçmişte ve günümüzde olduğu gibi

¹ Nebi Bozkurt, “Nüfus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s.293.

² Aynı yer.

gelecekte de yaşanacak birçok olay nüfusla doğrudan ve dolaylı olarak bağlantılıdır. Devletlerin askeri gücü, tüketim, üretim, ticaret hacmi, sanayi ve vergi gibi etkenler nüfusla bağlantılıdır.

Nüfus hareketleri, toplumların dönüşümünde daima etkin bir rol oynamıştır. Dünya tarihine bakıldığında, göçün ve yerleşik hayata geçmenin toplumsal, kültürel ve siyasi etkileri açık olarak görülebilir. Ortadoğu tarihinde bunun mükemmel örnekleri bulunmaktadır. Ortadoğu'nun 19.yüzyıldaki toplumsal, siyasal ve ekonomik tarihini büyük ölçüde nüfus hareketleri belirlemiştir. Bunlar toplumsal devinimi arttırmış, doğum ve ölüm oranlarını değiştirmiş, kentleşmeyi yoğunlaştırmıştır. Günümüzde köyden kente göç, neredeyse bütün Müslüman ülkelerin demografik çehresini değiştirmekte, toplumsal ve siyasal değişimde önemli bir etken olmaktadır.³

Eski dönemlerden 20.yüzyıla kadar birçok nüfus sayımı yapılmıştır. 20.yüzyıldan sonra yapılan nüfus sayımlarında farklı istatistiksel yöntemler kullanıldığından elde edilen veriler de daha ayrıntılı analiz edilmiş ve toplumun dün, bugün ve yarına yönelik projeksiyonlar olanaklı hale gelmiştir.

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren arazi, tarım ve nüfus gibi niteliklere önem vermiş, bu konularda bilgi toplamaya gayret etmiştir. Nüfus sayımları, 'arazi tahriri' adı altında ve gereken ihtiyaca göre kuruluş döneminden itibaren yapılmıştır. Bu sayımlardaki temel amaç eski uygarlıklarda da olduğu gibi toplanabilecek asker sayısını,⁴ ve vergi kaynaklarını saptamaktır.⁵ Hristiyanlıkta bulunan vaftiz, nikah ve ölüm merasimi gibi törenler İslam dininde bulunmadığından, kilise görevlilerince tutulan nikah, doğum ve ölüm gibi kayıtlar Osmanlı Devleti'nde tutulmamıştır.⁶

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı II. Mahmud döneminde 1831 yılında Rumeli ve Anadolu'da yapılmıştır. Sayımın amacı, kaldırılan Yeniçeri Ocağı yerine kurulacak olan yeni ordu için ne kadar asker toplanabileceğini belirlemek ve bu ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak gelir kaynakları oluşturmaktır. Sayımda halk İslam ve Reaya olarak ikiye ayrılmıştır. Nüfusun yerli ve yabancı olma durumları ile isim ve şöhret gibi unsurlar da cetvele kaydedilmiştir. İktisadi ve askeri amaçlar doğrultusunda İslam nüfus kendi içerisinde matluba muvafık (talep edilene uygun) ve matluba gayri muvafık (talep edilene uygun olmayan) olarak ikiye ayrılmıştır. Müslüman nüfusun bazı yerlerdeki sayımında yaş etkeni

³ Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.40

⁴ Zafer Toprak, "Cumhuriyet Ankara'sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927)", **Ankara Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, Ankara, 1991, s.1.

⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1997, s.6-7.

⁶ Toprak, a.g.e, s.3.

göz önüne alınmış 1-16, 16-40, 40 yaş ve üzeri olarak ayırım yapılmıştır.⁷ 16-40 yaş arası kişiler askerlik için uygun görülmüşler ve ‘mim’ harfi ile işaretlenmişlerdir. Müslüman nüfusun bu şekilde gruplandırılmasının nedeni yeni kurulacak olan orduya nitelikli asker sağlamaktır. Talep edilene uygun olmayan grup içerisinde ise küçükler, yaşlılar, sakatlar, reaya nüfus içerisinde ise Bulgarlar, Rumlar, Ermeniler sayılmıştır. Kıpti ve Yahudi olanlar bu gruba dahil edilmemişler ve ayrı başlıklar altında sayılmışlardır. Reaya nüfus da kendi içerisinde cizyeye uygun olanlar ve olmayanlar olarak da iki ayrılmışlardır. Cizyeye uygun olanlar ödemek zorunda oldukları cizye oranına göre ‘âlâ, evsat, edna’ gibi ayrımlara tabi tutulmuşlardır. Cizyeye uygun olmayan grupta ise yaşlılar sayılmışlardır.⁸ Sayım öncesinde sonuçların İstanbul’da hesaplanması ve düzenlenmesi için 1831 yılında Ceride-i Nüfus Nezareti kurulmuştur.⁹ İstanbul’da kurulan bu nezaretin yanı sıra eyalet ve sancaklarda da Defter Nazırlıkları teşekkül ettirilmiştir. Yapılan hesaplamalar sonucunda kesin olmamakla birlikte Rumeli’de 1,5 milyon, Anadolu’da ise 2,5 milyon kadar erkek nüfus tespit edilmiştir. Toplam erkek nüfusun 4 milyona yakın olduğu görülmüştür.¹⁰ Bunun yanı sıra 1831 nüfus sayımının birtakım eksiklikleri de mevcuttur. Sayımda askeri ve ekonomik amaçlar ön planda olduğundan sadece erkek nüfus sayılmış, kadın nüfus sayılmamıştır. Sayımın tamamlanması için tanınan 1 yıl süre de yeterli olmamıştır. Çünkü nüfus memurlarının atandıkları bölgelerin geniş olması işlemin verilen süre zarfında tamamlanmasını geciktirmiştir. Köylere ve uzak kasabalara az sayıda sayım memuru gidebilmiştir. Alınacak cizye vergisi nedeniyle Hristiyan nüfusun sayımına, Müslüman nüfusun sayımından daha fazla özen gösterilmiştir. Ayrıca sayım memurları nüfusu sınırlandırmada ve kategorize etmede farklı yöntemler kullanmışlardır. Bazı yerlerde nüfusta yaş aralıkları oluşturulurken bazı yerlerde bu işlem gerçekleştirilmemiş, sakal ve bıyık gibi fiziki özellikler dikkate alınmıştır.¹¹

1831 nüfus sayımını 1844, 1866, 1885, 1905-1907 ve 1914 yıllarında yapılan sayımlar izlemiştir. 1844 yılında yapılan sayımda ise ilk kez kadın nüfus da kaydedilmiştir.¹² 1866 sayımı ise Tuna Vilayetlerinde yapılmıştır. 1874 yılında nüfus işlerini düzenlemek amacıyla Tahrir-i Nüfus Umûm Müdürlüğü kurulmuştur. 1881 de ise Nüfus Sicil Nizamnamesi çıkarılmış, yapılacak sayımların ve nüfus işlemlerinin bu nizamname doğrultusunda

⁷ Karal, a.g.e, s.19-20.

⁸ Aynı yer.

⁹ Cevdet Küçük, “Ceride Nezareti”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s.409-410.

¹⁰ Karal, a.g.e, s.16-22; Toprak, a.g.e, s.4.

¹¹ Karpat, a.g.e, s.57-59.

¹² **Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927**, (Editör: Cem Behar), Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996, s.19.

yapılması kararlaştırılmıştır. 1884(1301) yılında Ceride-i Nüfus Nezareti, Nüfus-ı Umûmîye Müdüriyetine dönüştürülmüştür. Bu birim de 1889 tarihinde (1306) Sicil-i Nüfus-ı Ahali İdare-i Umûmîyesi adını almıştır.¹³

29 Eylül 1891(24 Safer 1309/16 Eylül 1307) tarihinde çıkarılan bir nizamname ile Babıâli İstatistik Encümeni kurulmuştur. Bu nizamnameye göre, bir yıl içerisinde yapılan yolların mevki ve miktarları, kurulan mekteplerin sayısı, yabancıların durum ve nitelikleri, gerçekleşen en ufak vukuatların yanında yine bir yıl içerisinde gerçekleşen doğum ve ölüm miktarlarının da valiler ve müstakil mutasarrıflar tarafından kayda geçirilmesi istenmiştir.¹⁴

1900 yılında ise çıkarılan yeni nüfus nizamnamesiyle 8 Şevval 1298/11 Ağustos 1297 (1881) tarihli nizamname lağvedilmiş¹⁵ ve sayım sırasında kişinin baba adının yanı sıra anne adının da kayıtlara geçirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁶ 1905-1907 yıllarında yapılan nüfus sayımları geçmişte

¹³ Erdal Aydoğan-Ebru Çoban, “Türkiye’de Nüfus Sayımları ve Uygulanan Nüfus Politikaları”, **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, Cilt:6, Sayı:2/1, Batman, 2016, s.119; Sicil-i Nüfus-ı Ahali İdare-i Umumiyesi, 1914 yılında revize edilerek Nüfus Müdüriyet-i Umûmîyesi ismini almıştır; Adnan Çimen, “Sayım Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı’da Nüfus Hizmetleri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Sayı:14/3, Ankara, 2012. s.205.

¹⁴ **Babıâli İstatistik Encümeni Nizamnamesi...** 24 Safer 1309/16 Eylül 1307 (29 Eylül 1891) Madde.3. Her vali ve müstakil mutasarrıf maiyeti heyeti tahriyesinden münasibleri marifetile bir jurnal tutturup ahvâli mülkiye ve Maliye ve Adliye ve Nafia ve Maarif ve belediyeye aid hususâtı yani vilâyet veya liva dahilinde bir sene zarfında vukubulacak tevellüdât ve vefiyâtı ve ecânibe müteallik ahvâl ve keyfiyâtı ve şakî ve caniler hakkında ittihâz olunan tedâbiri ve yapılan yolların mevki ve mikdarları ile küşâd olunan mekâtib vesâir müessesâtın mahâl ve adedlerini ve sureti... kayıd ve tenmik edeceklerdir. Madde.4. Vali ve müstakil mutasarrıflar her sene şubat nihayetinde istatistik encümeninden gönderilecek nümuneye muvâfık olmak üzere vilâyet veya livanın bir umûmî istatistik cetvelini tanzîme mecbur olup işbu cetvele ... derç ve kayıd ettireceklerdir; **Düstur**, Birinci Tertib, Cilt: 7, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası 1941, s. 1105.

¹⁵ Madde 74. İşbu nizamname hükmünce 8 Şevval 1298 ve 11 Ağustos 1297 tarihli Sicilli Nüfus Nizamnamesi münfesihtir. **Düstur**, Birinci Tertib, Cilt: 7, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası 1941, s. 451.

¹⁶ **Sicilli Nüfus Nizamnamesi...** 29 Safer 1318/15 Haziran 1316(28 Haziran 1900), Madde 1. Memaliki Osmaniyede bulunan her sınıf ahali kendilerini Sicilli Nüfusa kaydettirmeye mecburdurlar. Madde 2. Sicilli nüfus evvelâ zükûr ve inasın isim ve şöhretini ve pederinin isim ve mahalli ikâmeti ile validesinin ismini sâniyen tarih ve mahall velâdetini sâlisen milletini râbian san’at ve sıfat ve hizmet ve sureti maişetini ve intihâb salâhiyetini hâmisen nüfusu zükûrun sima ve gözlerinin levni ve yirmi yaşını tecavüz edenlerin boyları ve göz yarığı ile ağız çarpıklığı ve çiçek bozukluğu ve büyük çıban yeri ve çolaklık ve topallık ve göğüs ve sırt kanburluğu misüllü hariçten görülür nevâkısı sâdisen müteehhil olup olmadığını, müteehhil ise zevcesi müteaddit bulunup bulunmadığını... tanzîm olunacaktır; **Düstur**, Birinci Tertib, Cilt:7, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası 1941, s. 433-434; Toprak, a.g.e., s.4.

yapılan sayımların eksik olduğunun düşünülmesi ve gayrimüslimlerin kendi nüfuslarını yüksek göstermek istemeleri gibi nedenlere dayanmaktadır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin en ayrıntılı sayımlarıdır.¹⁷ Nüfusun yaşa, cinsiyete, medeni hale, doğum yerine ve mesleğe göre dağılımlarını vermiştir.¹⁸ 1905-1907 sayımları Cumhuriyet dönemi nüfus sayımlarına alt yapı oluşturacak veri ve analizleri içermesi nedeniyle oldukça önem taşımaktadır.

II.Meşrutiyet döneminden sonraki süreçte nüfus konusuna İttihatçıların özel bir önem vermesi nedeniyle bu tür teşkilatlanmalarda ciddi adımlar atılmıştır. Oluşturulan bu kurum ve kuruluşlar hem nüfus yapısıyla ilgili bilgilerin kayda geçmesini sağlamış, hem de bunlarla ilgili ekonomik ve askeri karar alma süreçlerini kolaylaştırmıştır. Bu oluşturulan kurullar yeni Türkiye Devleti'ne ciddi anlamda kurumsal bir altyapı oluşturmuştur. I. Dünya Savaşı sürecinde olunmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu nüfus ile ilgili çalışmalarını sürdürmüş ve 1914 yılında Anadolu ile Halep, Beyrut ve Kudüs gibi yerleri kapsayan yeni bir nüfus sayımı daha yapılmış ve nüfusun 18 milyonu geçtiği saptanmıştır.¹⁹ 30 Ağustos 1914 tarihinde ise Nüfus Sicil Kanunu çıkartılmıştır. Aynı zamanda bu kanun Cumhuriyet dönemindeki nüfus hizmetlerinin de temelini oluşturmuştur.²⁰

Mondros Mütarekesi ve buna tepki sonucunda Anadolu'da başlayan teslimiyeti reddetme süreci savaş artığı bir nüfusla gerçekleşmiştir. Toplanan kongrelerde de ilgili bölgelerin işgale uğramasını önlemek için Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu ispatlanmaya çalışılmış ve bu doğrultuda işgalcilere protesto telgrafları çekilmiştir.

Yeni Türkiye Devleti'nde Nüfus Konusu

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da TBMM açılmıştır. Meclise sunulan Hükümet Programları açısından bakıldığında, Muvakkat İcra Encümeni'nden başlayarak (25 Nisan 1920), V. İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşumuna kadar (14 Ağustos-27 Ekim 1923) meclise bir "Hükümet Programı" gelmemiştir. Bu nedenle ortada bir program olmadığından, bunlarda nüfus konusu ile ilgili de bir bilgi yoktur. Ancak ilk olarak V. İcra Vekilleri Heyetinin Programında Nüfus konusuna TBMM Başkanı Mustafa Kemal (Atatürk) vurgu yaparak:

¹⁷ Karpat, **a.g.e.**, s.75.

¹⁸ Behar, **a.g.e.**, s.19.

¹⁹ Karpat, **a.g.e.**, s.228-229.

²⁰ Aydoğan-Çoban, **a.g.e.**, s.119.

“Zamanı hazırda bilumum devletlerce ehemmiyetle takip edilmekte olan mesailden biride, ahvâl ve harekâtı nüfustur. Milletleri teşkil eden nüfusun adedi, suret-i terkîbi, harekât ve tahavvülâtı, ahvâl-i medeniyesi gibi husûsât malûm olmadıkça devletlerin ahvâl-i idariye ve siyasiyesi, umur-ı askeriye ve maliyesi muamelat-ı ticariyye ve iktisadiyyesi tanzim edilemez. Bu zarureti Avrupa Hükümetleri iki asır evvel takdir eylemişler ve hukuku medeniyetlerinin en mühim mebahisini nüfus sicillât ve muamelatına tahsis eylemişlerdir. Bizde Sicilli Nüfus İdareleri ihdas edilmiş ise de ahvâl-i medeniye ve sicillâtının ilmi ve hukuki mahiyeti takdir edilmemiş ve yalnız idari, mali ve askeri maksatla nüfusun tahriri ve tevellüdât, vefiyât, münâkehât ve talâk vukuatının takibi düşünülmüştür.”²¹

demiştir.

Mustafa Kemal (Atatürk), nüfusu oluşturan bireylerin demografik temel bilgileri tespit edilmeden, o ülkenin siyasi, ticari, askeri ve ekonomik yapısının düzenlenemeyeceğini net bir şekilde belirterek nüfus sayımının önemini ortaya koymuştur. Ayrıca Mustafa Kemal (Atatürk) mecliste ve meclis dışında değişik yer ve zamanlarda yaptığı konuşmalarda da nüfus konusunun önemine sürekli dikkat çekmiştir.

1 Mart 1922 tarihinde TBMM'nin üçüncü toplanma yılını açan Mustafa Kemal (Atatürk), sıhhiye ve sosyal yardım konularındaki asıl gayelerini şöyle açıklamıştır; *'Gayemiz milletimizin sıhhatinin muhafazası, ölümlerinin azalması ve nüfusun artmasıdır. Bu amaçları temin edecek programlar hazırlanmaktadır.'*²² 18 Ocak 1923 tarihinde İzmit'te gazeteciler ile yaptığı bir mülakatta da nüfus konusunda şu yorumlarda bulunmuştur: *'Efendiler! Bu memleket Almanya'nın iki katıdır. Almanya'da 50 milyon insan vardır. Bizde ise onun 6 da 1'i kadar. Anadolu'da mütemadi harpler ve sui idareler yüzünden şayan-ı dikkat bir surette azalan nüfusun tezyidi için milleti refaha, memleketi ümrana ulaştırmak gerekmektedir.'*²³

Yine Mustafa Kemal (Atatürk), 1 Mart 1923 tarihinde TBMM'nin dördüncü toplanma yılını açarken şu sözleri söylemiştir;

“Efendiler! Nüfus meselesi bir memleketin en önemli konularındandır. Askeri, ekonomik ve idari işlerde ülke nüfusunun

²¹ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Devre:2, Cilt:1, İctima:14, TBMM Matbaası, Ankara, s.311.

²² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Cilt:1, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.236-237.

²³ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Cilt:14, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.340; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Cilt:2, s.66.

sayısını bilmek gereklidir ve yapılacak istatistikler ile nüfusun artış ve azalış oranı belirlenmelidir. Bunun için nüfus sayımı yapılması çok acele ve kaçınılmazdır. Şimdiye kadar sıkıntılar nedeniyle Milli Hükûmetin meşgul olamadığı nüfus meselesinin yeni sene zarfında ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınması ve umûmî bir nüfus tahrîri hakkında vekaletçe ileride yapılması düşünülen layihanın bir an evvel meclise takdim edilmesi ve kanunlaşması temenni olunur.”²⁴

1 Mart 1924 tarihinde TBMM'nin ikinci dönem birinci toplanma yılını açarken de nüfus konusuna değinmiş *'Verimli ve üretken olan Türk milleti fenni sağlıklı şartlara sahip olduğunda Türk vatanını hızla dolduracaktır'*²⁵ demiştir.

Nüfusu kayıt altına almak ve arttırmak amacıyla TBMM'ye kanun teklifleri verilmiş ve Hükümet tarafından da birçok düzenleme yapılmıştır. Bunlardan biri Mecburi Evlendirme (Bekarlık Vergisi) kanun tasarısı²⁶ ile 29 Mayıs 1926 tarihinde çıkarılan 861 sayılı 'Müddeti zarfında nüfus kütüğüne yazdırılmayan doğum, ölüm, evlenme veya boşanma vakaları ile bu durumdaki kimselerin cezadan aflatır.²⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Nüfus Sayımı: 1927

Türk Devrimi'nin lideri Mustafa Kemal (Atatürk)'ün gerek hükümet programlarında ve gerekse de değişik yer ve zamanlarda yaptığı konuşmalarından da anlaşılacağı üzere Genç Cumhuriyet yıllarca süren savaşlardan ve Yunanistan ile yapılan Nüfus Mübadelesinin ardından ülke

²⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Cilt:1, s.300-305; Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:28, İctima:1, TBMM Matbaası, Ankara, s.5.

²⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Cilt:1, s.344-348.

²⁶ Kanun tasarısı 19 Ekim 1920 tarihinde Samsun (Canik) Milletvekili Hamdi Bey tarafından verilmiştir. Samsun Milletvekili Hamdi Bey'in verdiği kanun teklifi esas itibarıyla 25 yaşını doldurmuş ve henüz evlenmemiş veyahut her ne suretle olursa olsun eşinden boşanarak bekar kalan erkeklerden vergi alınmasını öngörmekteydi. Fakat verilen bu kanun tasarısı kabul edilmemiştir; Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:5, İctima:86, TBMM Matbaası, Ankara, 1942, s.85-86.

Samsun Milletvekili Hamdi Bey'in verdiği kanun tasarısının yasalaşmaması üzerine bu kez Erzurum Milletvekili Salih Bey 22 Şubat 1921 tarihinde 'Mecburi tevhül(evlilik) hakkında kanun teklifini meclise sunmuştur. 17 maddeden oluşan ve evliliği teşvik eden bu kanun tasarısı da kabul edilmemiştir; Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:8, İctima:155, TBMM Matbaası, Ankara, 1945, s.357-361.

²⁷ Bu kanuna göre nüfus kütüklerine yazılmamış olan kişiler nüfus dairelerine başvuruda bulunarak kayıtlarını yaptırmaları halinde ceza almayacakları garanti edilmiştir; Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt:25, İctima: 109, TBMM Matbaası, Ankara, s.581-582.

Yaşar Semiz, "1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekarlık Vergisi)", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:27, Konya, 2010, s.431.

nüfusunu bilmek ve halka daha iyi hizmet etmek amacıyla bir nüfus sayımı yapmak istemiştir. Sayımı planlamak, yürütmek ve sonuçlandırabilmek amacıyla 1926 yılında İstatistik Umûm Müdüriyeti kurulmuştur. Başkanlığına ise ünlü istatistikçi Camille Jacquart getirilmiştir. Mustafa Kemal (Atatürk), bu teşkilatın gerekliliğini şu sözleri ile ortaya koymuştur; “*Nüfusumuzu her şeyden önce arttırmak zorunda olduğumuzu kimse inkâr edemez. Nerelerde doğum azdır? Nerelerde ölüm çoktur? Bunların sebeplerini tespit etmedikçe alınacak tedbirler yarım ve eksik kalır. Bu nedenle bize vakaları doğru ve vaktinde tespit edecek bir teşkilata ihtiyaç vardır.*”²⁸

İstatistik Umûm Müdüriyeti Başkanı Jacquart, *Felsefe ve İctimaiyyat* mecmuasına verdiği bir demeçte nüfus sayımının idari amaçlara hizmet etmekle mükellef olduğunu belirtmiş, ülke çapındaki idari bölünmeye göre nüfus miktarının bilinmesinin birtakım idari görevler ile toplumsal sorunların çözümüne yardımcı olacağını açıklamıştır.²⁹

İstatistik Umûm Müdüriyetinin kurulmasının ardından ülkede yapılacak olan nüfus sayımı için bir kanun çıkarılması gerekiyordu. Bu amaçla Dahiliye Vekaletince 1/954 sayılı ‘Umûmî Nüfus Tahrîri İcrası Hakkında Kanun’ tasarısı düzenlenmiş ve İcra Vekilleri Heyeti’nin 6 Mayıs 1926 tarihli oturumunda görüşülmüştür. 11 Mayıs 1926 tarihinde Başvekil İsmet Paşa tarafından TBMM’ye gönderilen kanun tasarısının gerekçesi şu şekilde ifade edilmiştir:

“Bir milletin temel serveti nüfusedir. Nüfus aynı zamanda devletin kuvvet ve kudretinin de kaynağıdır. Bir hükümet için halkın durumu ve gelişimi ile ilgili doğru bilgi çok önemlidir. Fakat bu konuda sahip olunan bilgi yetersizdir. Uzun bir zamandan sonra elde edilen bu bilgi talep edilen sağlığı temin etmediği gibi harb-i umûmî ile nüfus mübadelesinin sebep olduğu değişimin ardından cumhuriyet sınırları içerisinde bulunan nüfus miktarına da tekâbül etmemektedir. Bizde mevcut olmayan bu vasıtayı sadece umûmî bir nüfus tahrîri temin edebilir. Nüfusun gerçek miktarını cinsiyet, meslek, ırk, din mensubiyeti ile mezhep açılarından anlamak için tüm nüfusu sayma gereği hasıl olmuştur. Bu sene birkaç vilayette tecrübe edinmek amacıyla tahrîr-i nüfus yapılacaktır. Bu sayımla elde edilecek hakikatlere göre 1927 yılında icrâ edilecek umûmî tahrîr-i nüfusun temini için lazım gelen tedbirler alınacaktır.”³⁰

²⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, s. 224.

²⁹ Camille Jacquart, “Tahrîr-i Nüfus ve İctimaiyyat”, *Felsefe ve İctimaiyyat Mecmuası*, Cilt:1, Sayı:4, İstanbul, 1928, s. 310-311.

³⁰ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre:2, Cilt:26, İctima:113, TBMM Matbaası, Ankara, s.93.

Bu gerekçenin ardından kanun tasarısının maddeleri üzerinde açıklamalar yapıp Dahiliye, Adliye ve Muvazene-i Maliye Encümenlerine sevk edilmiştir. İlgili encümenlerce yapılan görüşmeler sonucunda kanun tasarısının bazı maddeleri değiştirilmiştir.³¹

Tasarı, 2 Haziran 1926 tarihinde Kazım Paşa'nın başkanlık yaptığı birinci celsede Dahiliye Vekili Cemil Bey'in önerisi üzerine tekrar görüşülmeye başlanmıştır.³² Kanun tasarısının maddeleri tek tek okunup onaylanmış ve 'Umûm Tahrîr-i Nüfus İcrası Hakkında Kanun' ismiyle kabul edilmiştir.³³ Kanun, 4 Ağustos 1926 tarihinde resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.³⁴

Nüfus sayımı tarihi 28 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1927 olarak belirlenmiştir. Bu tarihin seçiminde ülkenin iklim şartları dikkate alınmıştır. Nüfus sayım memurlarının daha rahat çalışması hedeflenmiş ve aynı zamanda yarı göçebe nüfusunda tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Ayın Tarihi Mecmuası nüfus sayımı ile ilgili olarak şunları yazmıştır:

"Hükümetimiz Büyük Millet Meclisi'nin kabul eylediği nüfus sayımı kanununa tevfikan bu sene Cumhuriyet hudutları dâhilinde genel bir nüfus sayımı yapacaktır. Bu görevin Teşrin-i Evvel sonunda icrâsı takarrür etmiş ve hazırlıklar yapılmıştır. Nüfus sayımının konusu, bu memlekette mevcut yerli ve yabancı genel nüfus miktarını ve bunun oluşturduğu unsurları, arazi üzerindeki dağılımını, cinsiyet, yaş, sanat,

³¹ Adliye Encümenliğine gelen tasarının 4.maddesi encümenlik tarafından uygun bulunmamıştır. Çünkü hakimler Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 57. maddesi gereği vazifelerinden başka umumi ve hususi hiçbir vazife yapmamak zorundadırlar. Bu nedenle Adliye Encümenliği 4.maddeden 'hakimler' fıkrasını ihraç etmiş, kalan maddeleri ise kabul etmiştir. Maliye Encümenliği de kanun tasarısının 2,5,7,8 ve 9. maddelerine ufak eklemeler yaptıktan sonra tasarıyı kabul etmiştir.

³² **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Devre:2, Cilt:26, İçtima:113, TBMM Matbaası, Ankara, s.52.

³³ Kanunun maddelerinde kısaca şunlar belirtilmektedir: 1927 senesinde Türkiye Cumhuriyeti'nde umumi bir tahriri nüfus icra edilecektir. 1926 yılında memleketin bazı yerlerinde deneme amaçlı nüfus sayımları yapılacaktır. Halkın yanıtlayacağı soruları belirleme, hanelere numara verme ve bu doğrultuda talimatlar çıkarma gibi işlemler İstatistik ve Nüfus Müdüriyet Umumiyelerince yapılacaktır. Bu amaçla nüfus sayımında devlet memurlarından öğrencilere kadar görevlendirilen her kişi tahrir memurluğunu kabul etmeye mecburdur. Kabul etmeyen kimselere ise para cezası kesilecektir. Nüfus sayımı için ödenek Dahiliye Vekaleti bütçesine verilecektir. Bu ödeneğin dağıtımı ve harcanması Dahiliye Vekâletine aittir. Bu kanun hükümlerini yürütmeye ise İcra Vekilleri Heyeti memurdur. Kanun maddelerinin tamamı için bakınız: **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Devre:2, Cilt:26, İçtima:113, TBMM Matbaası, Ankara, s.53; **Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü**, '28 Teşrinievvel 1927 Umûmî Nüfus Tahrîri, Fasikül: III', Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1929, s. 88.

³⁴ **Türkiye Cumhuriyeti Resmî Ceridesi**, Sene:4, Cilt:6, 1926, s.1-3.

tabiiyet ve sair mühim vasıflar itibarıyla ve belirli bir gün içerisinde sağlıklı olarak tayin etmektir. Nüfusun miktar ve vasıflarının bilinmesindeki fayda aşikârdır. Vatan ve devlet mefhumlarının ilk unsuru nüfustur. Ülkenin kaynak ve ihtiyaçlarını tanımadan bir memleketin tam bir başarıyla idare edilebileceğini iddia etmek zordur. Nüfus bir memleketin ilk anası ve kuvvet menbâlarının kaynağıdır. Hükûmet de ancak nüfusun emniyet ve asayişini sıhhat, maarif ve adalet gibi ihtiyaçlarını temin etmek için işler.”³⁵

Nüfus sayımına hazırlık için yapılan bir diğer düzenleme de sayım bölgelerinin oluşturulması, binaların numaralandırılması ve sokaklara isim ile numara verilmesi gibi işlemlerdir.³⁶ Bu amaçla 53.673 sayım bölgesi oluşturulmuştur. Bu sayım bölgelerine 52.276 memur tayin edilmiştir. Köyler için görevlendirilen sayım memurlarının %69,48’i mahalli olarak tayin edilmiş, %30,52’si ise merkezden gönderilmiştir.³⁷ Yapılan düzenlemelerle beraber sayım memurlarının yanı sıra sayım cetvellerini kontrol edecek olan kontrol memurları da belirlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk nüfus sayımı ile ilgili olarak Heyet-i Vekile Reisi İsmet Paşa;

“Memleketimizde 28 Teşrin-i Evvel 1927 cuma günü umûmî tahrîr-i nüfus yapılacaktır. Nüfus miktarının doğru olarak bilinmesi bütün idarî faaliyetlerin ruhunu ve esasını teşkil eder. Tahrîr; memleketin maddî, manevî yükseliş ve ilerlemesi için devlete en kıymetli bir rehber olacaktır. Tahrîr halk için çok faydalıdır, çünkü iyi bir hükûmet idaresinden en evvel fayda görececek olan halktır. Milletimizin birçok kahramanlıklar ve fedakârlıklarla kendisine yarattığı bu vatanı kaç nüfus vardır? Halde ve istikbalde yurdumuzun emniyetini temin edecek olan hakikî kuvvet ve kudretimiz nedir? Hükûmetin tahrîr-i umûmîden gayesi de yeni Türkiye’nin kudret ve kuvvetini tanımak, bu suretle onu medeniyeti yüksek milletlerin seviyesine çıkarmak çarelerine tevessüldür.”³⁸

³⁵ “Umûmî Nüfus Tahrîrinin Ehemmiyeti ve Faideleri”, **Ayın Tarihi Mecmuası**, Matbuat Müdüriyet-i Umûmiyesi, Cilt: 14, Sayı: 41, Ankara, 1927, s. 2375.

³⁶ Nüfus sayım bölgeleri için verilen talimatnamenin detayları için bakınız: **TCBDİE, Fasikül: III** s.101-103. Binaların numaralandırılması ile sokaklara isim verilmesi hakkındaki 1/1077 sayılı kanun tasarısı 21 Mart 1927 tarihinde TBMM’ye sunulmuş yapılan görüşmelerin ardından 10 Nisan 1927 tarihinde kabul edilmiştir; **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Devre:2, Cilt:31, İçtima:49, TBMM Matbaası, Ankara, s.47; **TCBDİE, Fasikül: III**, s.89.

³⁷ **TCBDİE, Fasikül: III**, s. 4.

³⁸ İnönü, İsmet, “Umûmî Tahrîr-i Nüfusun Ehemmiyeti ve Şumulü”, **Ayın Tarihi Mecmuası**, Matbuat Müdüriyet-i Umûmiyesi, Cilt: 14, Sayı: 42, Ankara, 1927, s. 2481-2483.

diyerek sayımın önemini belirtmiştir.

Başvekilin beyanlarından başka sayım öncesinde halkın bilgilendirilmesi için hükümet tüm imkanlarını kullanmış, basın-yayın organları ile halkı bilgilendiren propagandalar yapmıştır.

Örneğin *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde şöyle bir yazı çıkmıştır: *'Milletçe kuvvetimizi, sayımızı bilelim. Bunu 28 Teşrin-i Evvel de öğreneceğiz. Memleketi iyi idare etmek için hükümetin her köyde, her şehirde ne kadar nüfus olduğunu bilmesi lazımdır. 28 Teşrin-i Evvel milletin mizan günüdür. Bütün dünya bize bakıyor, sayımızın, kuvvetimizin derecesi o gün belli olacaktır.'*³⁹

Cumhuriyet Gazetesinde ise:

“28 Teşrin-i Evvel 1927 Cuma günü nüfus sayımı günüdür. Tahrir günü her polis merkezi mıntıkası dahilinde bir eczane açık olacaktır. Evlerinizden çıkmayınız ve memurları bekleyiniz. Memurlar geldiğinde kendilerini bekletmeyip soracakları şeylere doğru cevap veriniz. Bu bir vatan borcudur. Memurlara yanlış cevap verilirse cezası ağırdır. Bundan evvel nüfusa yazılmamış olanlar için ceza yoktur. Matbuat Cemiyeti vasıtasıyla da Türkçeden başka lisanlarla yayınlanan gazetelerde bildiriler yapılacak ve nüfus sayımına ait propaganda icrâsı temin edilecektir. Sayım memurluğu için okur yazar ve eğitilmiş olmalarından ötürü genellikle her daireden ve her sınıftan devlet memurlarıyla, okul öğrencileri görevlendirilmişlerdir. Özellikle Darülfünun, Mekteb-i Aliye ve Galatasaray Lisesi öğrencileri sayım işlerinde çalışacaklardır. Yabancı dil bilenler ise İstanbul'da Beyoğlu gibi gayrimüslimlerin yoğun olduğu yerlerde çalışacaklardır”⁴⁰

ifadelerine yer verilmiştir.

Sayımın gerçekleştirildiği 1927 yılında Türkiye idari bölünmüşlük itibari ile 63 il, 328 ilçe ve 700'e yakın nahiyeden oluşmaktadır. 40.000 kadar da köy mevcuttur.⁴¹ Yapılan tüm hazırlıkların ardından sıra 28 Ekim 1927 Cuma günü icra edilecek olan nüfus sayımına gelmiştir. Sayım günü ülke genelinde sokağa çıkma yasağı uygulanmış ve sayımın bittiğini haber veren top seslerine kadar evden çıkılması yasaklanmıştır.⁴²

Sayım ve kontrol memurları sorumlu oldukları mıntikalarda sayıma sabah erken saatlerde başlamışlardır. Bunun yanısıra limanlardaki

³⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Teşrin-i Evvel 1927, s.2.

⁴⁰ *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1927, s.2.

⁴¹ *Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), İstatistik Göstergeler 1923-2009*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2008, s.8.

⁴² *Cumhuriyet*, 22 Teşrin-i Evvel 1927, s.3.

şimendiferler ve vapurlardaki vatandaşlarda sayıma tabi tutulmuşlardır. Yatılı okullar, kırlar ve hastaneler gibi yerlerde ise sayım işlemi kurum müdürlükleri tarafından yapılmıştır. Sonuçların İstatistik Umum Müdürlüğüne iletilmesi için 8 gün süre tanınmıştır. Sayım ve kontrol memurları kendi bölgelerindeki nüfusun kayıtlı oldukları cetvelleri valilik ve kaymakamlıklara teslim etmişlerdir.⁴³

Türkiye genelinde valilikler ve kaymakamlıklar tarafından gönderilen veriler Ankara'da ki İstatistik Umûm Müdürlüğü'ne iletilmiştir. Başvekil İsmet Paşa da sayım hakkında izahat almak amacıyla İstatistik Umûm Müdüriyetini ziyaret etmiştir. *Hakimiyet-i Milliye* Gazetesi de bu konuda şu ifadelerle yer vermiştir; '*Başvekil İsmet Paşa Hazretleri dün öğleden sonra İstatistik Müdüriyet-i Umûmîyesine teşrif etmişler ve müdürden izahat almışlardır. İstatistik Umûm Müdüriyeti, neticeleri iki güne kadar neşredeceğini ümit etmektedir.*'⁴⁴

İstatistik Umûm Müdüriyeti'nde yapılan tasnif ve kontrol işlemlerinin ardından elde edilen sonuçlar Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekâleti 'ne gönderilmiştir. Vilayet ve kazalardan bildirilen sonuçlara göre nüfusumuzun 6.563.879'ü erkek ve 7.084.391'i kadın olmak üzere toplamda 13.648.270 kişi olduğu belirlenmiştir.⁴⁵

Camille Jacquart sayım sonucuna ilişkin görüşlerini Anadolu Ajansına şöyle ifade etmiştir;

"Türkiye'de umûm-ı tahrîr-i nüfusun tamamıyla muvaffakiyât verdiği görmekle bahtıyım. Bu bahtıyarlık sade istihzaratın benim tarafımdan ve tayin ettiğim usullere tevfikân yapılmış olmasından değil, 28 Teşrin-i Evvel 1927 tarihinin Türkiye'nin terakkiyatında şâyân-ı dikkat bir merhale teşkil etmesinden mütevellîdir. Halk her yerde işbu talimatnameler ahkâmını kemâl-i inzibat ve mutavaatıyla karşılamış ve bütün nüfusun bir günde tâdâdını temin eden tedâbire sakinâne itaat etmiştir. Nüfusun tamamen dahili tahrîr edilmesinin amillerinden birisi de aylardan beri yapılan pek kuvvetli propagandadır. Efkâr-ı umumiye, gazetelerin mâkûlâtı ve konferanslarla gayet iyi bir surette tenvir edilmiş bulunuyordu. Bu beyanatıma, hükûmetin tahrîr-i umûmîyi hazırlamak ve netayicini cem etmek için beni tamamen serbest bıraktığını ilave etmek vazifemdir. Bu hususta birçok Avrupalılardan bazı fikir ve kanâatler işittiğim için bu noktayı bilhassa beyan etmeyi lüzumlu görüyorum. Birçok defalar bana:

⁴³ TCBDİE, Fasikül: III, s. 7,109.

⁴⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Teşrin-i Sani 1927, s.1.

⁴⁵ TCBDİE, Fasikül: III, s. 14; TÜİK, a.g.e, s.8.

Elde ettiğiniz neticeleri neşretmeye hükümet size müsaade etmeyecektir” demişlerdi. Böyle söyleyenler Türkiye’nin on milyon nüfusu bile olmadığını söyleyenlerdi. Şimdi elde ettiğimiz neticeler bazı muhitlerde hayret ve sükût-ı hayaller tevlid edecek ve ihtimal bu nüfus mevcudunun yanlış olduğunu söyleyenler bulunacaktır.”⁴⁶

Vakit gazetesi ise, ‘*Artık tereddüde mahâl yok: Bizde her medeni millet gibi nüfusumuzun kaç milyondan ibaret olduğunu söyleyebiliriz*’ manşeti ile öne çıkmıştır.⁴⁷

Başvekil İsmet Paşa 5 Kasım 1927 tarihinde TBMM’de yaptığı konuşmasında; ‘*Yüksek salâhiyeti beynelmilel bir mevkii hâiz olan İstatistik Müdürü Umûmiyemiz münhasıran kendi intihap ettiği usullerini memleketin her tarafında tatbik edebilmiş ve Türkiye nüfusunun 14 milyona yakın olduğunu ilan etmeye muvaffak olmuştur*’⁴⁸ diyerek nüfus sayımının önemini ve sonuçlarını belirtmiştir.

1. 1927 Nüfus Sayımı İstatistiklerine Göre Eskişehir

Osmanlı İmparatorluğu’nda gerçekleştirilen 1831 tarihli ilk nüfus sayımında Eskişehir’de toplam erkek nüfus 24.509⁴⁹ olarak saptanmıştır. Şehir merkezi ve çevresine yönelik asıl nüfus artışı 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ardından Kafkasya ve Balkanlardan gelen göçlerle yaşanmıştır.⁵⁰ 1891 yılında Bağdat demiryolu hattının Eskişehir’e ulaşması ve buradan da Ankara’ya bağlanması sonucunda kentin ticari ve stratejik önemi daha da artmıştır.⁵¹ Ticari canlılık bölgeye olan ilgiyi giderek arttırmış 1896 yılında ise Eskişehir-Konya demiryolu hattının inşası Eskişehir için bir dönüm noktası olmuştur.

⁴⁶ TCBDİE, Fasikül: III, s. 120-121.

⁴⁷ *Vakit*, 29 Teşrin-i Evvel 1927, s.1.

⁴⁸ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Devre:3, Cilt:1, İçtima:4, TBMM Matbaası, Ankara, s.23.

⁴⁹ Bu rakamın 20.546’sı İslam, 3.963’ü ise Reayadır; Karal, **a.g.e**, s.110-112,203.

⁵⁰ Bu süreçte sadece Eskişehir merkezine değil Sivrihisar ve Mahmudiye’ye de muhacirler iskân edilmiştir; İbrahim Sezgin, “Sivrihisar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s.289-290; Yusuf Oğuzoğlu-Feridun Emecan, “Eskişehir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s.401; Behar, **a.g.m**, s.44.

⁵¹ Donald Quataert, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Demiryolları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1630-1633; Nitekim demiryolunun geçtiği bölgelerde toplanan tarımsal vergilerde de artış görülmüştür. 1891-1896 yılları arasında toplanan tarımsal vergiler 1885-1890’a göre %19’luk bir gelişim göstermiştir; Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s.114.

Fen Memuru Ferid Bey'in 1336(1920) yılı Eskişehir ile ilgili notlarını içeren '*Eskişehir Livası'nın İklim, Tabakatü'l-Arz, Nüfusu ve Ziraat Nokta-i Nazarından Tetkiki*' adlı çalışmasında 1324(1908) yılında Eskişehir Livası'nın nüfus toplamı 149.319 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu rakamın 73.971'i erkek iken 75.348'i kadın olduğu belirlenmiştir.⁵² Nitekim Eskişehir nüfusunun bu kadar artması, yerel doğumun yanısıra alınan göçlerin yoğunluğunu ve önemini de ortaya koymaktadır. Nüfusun artışına paralel olarak 1915 yılında mutasarrıflık olarak düzenlenen Eskişehir'in 1916 yılında toplam nüfusu 161.584 olmuştur.⁵³

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılması üzerine yapılan Mondros Mütarekesi'nin ardından Eskişehir, İngilizler tarafından 23 Ocak 1919 tarihinde işgal edilmiştir.⁵⁴ İşgal, 20 Mart 1920 tarihine kadar sürmüştür. İngilizlerin Eskişehir'den çekilmesinden kısa bir süre sonra İtilaf Devletleri'nin destekleri ile beraber Yunan kuvvetleri 22 Haziran 1920 tarihinde Uşak, Nazilli ve Bursa yönünden saldırıya geçmişlerdir. Yunanlıların Eskişehir'e yönelik harekâtı 6 Ocak 1921 tarihinde başlamış, 9 Ocak 1921 de İnönü önlerine gelinmiştir. Çetin geçen muharebelerin ardından Yunanlılar İnönü mevziilerinde durdurulmuşlar ve I. İnönü Zaferi (6-11 Ocak 1921) kazanılmıştır.⁵⁵ Fakat bununla yetinmeyen ve Türk ulusal direnişini kırmak isteyen İtilaf Devletleri'nin desteğiyle Yunanlılar yeniden saldırıya geçmişlerdir. ⁵⁶ 23 Mart 1921 günü ileri harekate başlayan Yunanlılar 27 Mart günü tekrar İnönü mevziilerinde Türk Ordusu ile çarpışmaya başlamışlardır. Ancak yerinde yapılan müdahaleler sonucunda 1 Nisan günü çarpışmalar TBMM Hükümeti'nin galibiyeti ile sonuçlanmıştır. İki kez İnönü mevziilerinde durdurulan ve İtilaf Devletleri nezdinde prestij kaybına uğrayan Yunanlılar, yeni bir saldırı hazırlığına girişmişlerdir. 10 Temmuz 1921 günü başlayan Yunan saldırısı çok geçmeden Eskişehir önlerine kadar uzanmış ve bu saldırı sonucunda Eskişehir boşaltılmış, Türk

⁵² A. Ferid, '*Eskişehir Livası'nın İklim, Tabakatü'l-Arz, Nüfusu ve Ziraat Nokta-i Nazarından Tetkiki*', s.50.

⁵³ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti (DH), Umur-ı Mahalliye-i Vilayet Müdüriyeti (UMVM)**, Dosya No:85, Gömlek No:12, Vesika No:34: Belgenin aslında işlem hataları mevcuttur. İşlemler doğru yapıldığında Eskişehir'de toplam erkek nüfus: 84.210, toplam kadın nüfus ise 77.374 olarak belirlenmiştir.

⁵⁴ Zafer Koçlu-Melis Birgün, **Eski Bir Şehrin Hikayesi (1923-1938)**, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, Eskişehir, 2015, s.21

⁵⁵ Temuçin F. Ertan, "Batı Cephesi'nde Muharebelerin Genel Değerlendirilmesi", **Türk İstiklal Harbinde Kuvayı Milliye, Düzenli Ordu ve Cephe Paneli (16 Mayıs 2014)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014, s.52-54.

⁵⁶ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, II. Cilt, III.Kısım**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.363-383.

Ordusu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiştir.⁵⁷ Bu durumdan yararlanmaya çalışan Yunanlılar 23 Ağustos 1922 tarihinde yeniden ileri harekate başlamışlardır. 13 Eylül 1922'ye değin süren çarpışmalar sonucunda ordumuzun zaferiyle sonuçlanmış ve Sakarya Nehri'nin doğu kıyısında Yunan kuvveti kalmamıştır.⁵⁸ İtilaf Devletleri güdümündeki Yunan Ordusuna son darbe ise Başkomutan Mustafa Kemal (Atatürk) önderliğinde 26 Ağustos 1922 tarihinde başlatılan Büyük Taarruz ile indirilmiş ve Yunanlılar geri çekilmeye başlamışlardır. 1 Eylül 1922 günü Seyitgazi ile Sivrihisar, 2 Eylül 1922 günü ise Eskişehir ile Mihallıçık Yunan işgalinden kurtarılmıştır. Böylece İngiliz işgali ile başlayıp Yunan işgali ile devam eden Eskişehir'de ki esaret son bulmuştur.

Kurtuluş Savaşı'nın askeri yönü Mudanya Ateşkes Antlaşması ile sona ermiştir. Bunu Lozan'da kazanılan siyasi zafer izlemiştir. 29 Ekim 1923 de cumhuriyet ilan edilmiş, Gazi Mustafa Kemal Paşa ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhuriyet Hükümetleri, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde yıllar süren savaşların neden olduğu yoksulluk ve yoksunluğu gidermeye çalışmış ve ülke genelinde birtakım idari düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Ülke idari taksimat olarak yeniden şekillendirilmiştir. Bu idari düzenlemeler içerisinde Eskişehir'de vilayet merkezi haline getirilerek Sivrihisar, Seyitgazi, Mihallıçık ilçeleri ve Çifteler nahiyesi Eskişehir'e bağlanmıştır.

Yeni idari taksimatta Eskişehir merkezi ile ilçelerine bağlı 156 köy vardır. Ayrıca Sivrihisar kazasına bağlı olan Günyüzü nahiyesiyle beraber Sivrihisar'ın 94, Seyitgazi kazasının 60 ve Mihallıçık kazasının 65 köyü vardır. Nüfus sayımı sırasında vilayet genelinde toplamda 375 köy mevcuttur. Ayrıca belirtmek gerekir ki vilayet genelinde 25 adet de çiftlik bulunmaktadır.⁵⁹

İstatistiki bilgilere dayanan, sağlam verilerle yola çıkarak sorunları tespit edip doğru çözümler sunmayı gaye edinen cumhuriyetin ilk nüfus sayımı öncesinde halkın bilgilendirilmesinde basın da eğitici bir rol oynamıştır. Eskişehir'in yerel gazetelerinden birisi olan *Sakarya* Gazetesinin, 26 Eylül 1927 tarihli sayısında nüfus sayımı ile ilgili şöyle bir haber çıkmıştır; "*İş ve gaye namına bu büyük teşebbüsün ehemmiyetini alkışlamak yürekten kopup gelen en derin ve yüksek bir arzudur. Tahrîr-i nüfus için ilk adım atıldığı günden beri muhitimizi tetkik ediyoruz. Köylüsü ve şehirlisi ile tüm millet bu*

⁵⁷ Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923): IV. Cilt, I. Kısım**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s.454.

⁵⁸ Ertan, **a.g.e.**, s.57.

⁵⁹ **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi**, 1927-1928, Matbuat Müdüriyet Umûmiyesi Neşriyatı, Ankara, s.656.

vazife için işaret ve emre intizâr eylemektedir. Tahrîr-i nüfusu takdir eden hükûmetimiz, en eski bir yarayı teşhis etmiştir.”⁶⁰ Nüfus sayımının öneminden bahseden *Sakarya* Gazetesi, 17 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1927 tarihli sayısında şunları belirtmiştir; “28 Teşrin-i Evvel tahrîr-i nüfus günüdür. Bu medeni vazifeyi ibkâya hazırlanalım hemşehri!”⁶¹

Sayım öncesinde Eskişehir sayım mntıklarına ayrılmıştır. Eskişehir ve ilçelerinde 199, köylerde ise 505 olmak üzere toplamda 704 sayım mntığı oluşturulmuştur. Sayım sırasında köylerde 92 kişi mahallinden toplanarak sayım memuru olarak görevlendirilmiş, merkezde ise 413 kişi belirlenerek sayım memurluğu görevini icra etmiştir. Böylelikle nüfus sayımı esnasında 704 sayım mntığında 505 sayım memuru görev yapmıştır.⁶²

Aylardan beri yapılan hazırlıkların sonunda nüfus sayımının bittiği, *Sakarya* gazetesinde şu şekilde yer almıştır; “Nüfus tahrîri işi nihayet ikmal edildi. Tüm tahrîr ve kontrol memurları sabah 6.30’da vazifelerine başladılar. Sokaklarda hayat yoktu. Mntıkların 4’de 3’ü saat 13.00’ da yazılmıştı. Yalnız birkaç mntıka memurları saat 18.00’e kadar meşgul etti. Tetkikimize nazaran şehrin dahilinde tahrîr işi saat 21.00 civarında bitmişti. Artık bizde bundan sonra her medeni millet gibi kaç kişi olduğumuzu söyleyebileceğiz.”⁶³

28 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1927 tarihinde icra edilen nüfus sayımına göre Eskişehir Vilayetinde 154.332 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Bu rakamın 79.752’i kadın, 74.580’i ise erkektir.⁶⁴ Vilayetin merkez nüfusu 81.759’dur. Bu rakamın 40.449’u erkek, 41.310’u ise kadındır.⁶⁵

Tablo: Eskişehir Vilayeti ile İlçelerinin Cinsiyet İtibariyle Nüfusu

Eskişehir Vilayeti	Erkek	Kadın	Toplam	N. Yoğunluğu (km ²)
Eskişehir	40.449	41.310	81.759	19.04
Sivrihisar	14.698	16.765	31.463	6.6
Seyitgazi	8.304	9.375	17.679	8.0
Mihallıçık	11.129	12.302	23.431	10.9

⁶⁰ *Sakarya*, 26 Eylül 1927, s.1.

⁶¹ *Sakarya*, 17 Teşrin-i Evvel 1927, s.1.

⁶² *TCBDİE, Fasikül: III*, s.77.

⁶³ *Sakarya*, 31 Teşrin-i Evvel 1927, s.1-2.

⁶⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umûm Müdürlüğü, 28 Teşrinievvel 1927 Umûmî Nüfus Tahrîri, Fasikül: I*, Hüsûtabiat Matbaası, Ankara, 1929, s.8.

⁶⁵ Aynı yer.

Sivrihisar ilçesinde 16.765'i kadın, 14.698 erkek olmak üzere toplamda 31.463 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir.⁶⁶ İlçe genelinde kilometre kareye 6,6 kişinin isabet ettiği belirlenmiştir.⁶⁷ Mihallıççık ilçesinin 12.302 kadın, 11.229 erkek olmak üzere 23.431 nüfusu mevcuttur.⁶⁸ İlçe genelinde kilometre kareye 10,9 kişinin isabet etmektedir.⁶⁹ Eskişehir'in diğer bir ilçesi olan Seyitgazi'de ise 9.375 kadın, 8.304 erkek olmak üzere toplamda 17.679 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. İlçe genelinde kilometre kareye 8 kişinin isabet ettiği belirlenmiştir.⁷⁰ Vilayet genelindeyse kilometre kareye 11,6 kişi isabet etmektedir.

2. Eskişehir Nüfusunun Özellikleri

2.1. Medeni Hal Durumuna Göre Nüfus

Eskişehir merkezinin medeni hal durumuna baktığımızda 39.135 kişinin bekar, erkeklerdeki bekarlık oranının da kadınlardan daha fazla olduğunu görürüz. Evlilik oranında ise az bir farkla erkek nüfusun fazlalığı görülebilir. Merkezde toplamda 35.217 kişi evlidir. Kadın nüfusta dulluk oranı erkeklerden daha fazladır. 6.252si kadın, 522si erkek olmak üzere merkezde toplam 6.774 dul vardır. Kadınlardaki dulluk oranının erkeklere göre bu kadar yüksek olmasının sebeplerinden biri erkek nüfusun savaşlarda azalmasıdır. Boşanma oranında da kadınların erkeklerden daha fazla olduğu görülmektedir.⁷¹ Şehir merkezinde toplamda 617 kişi boşanmıştır. 16 kişinin ise medeni durumu bilinmemektedir.

Tablo: Eskişehir Vilayeti/Medeni Hal Durumuna Göre Nüfus

Eskişehir Vilayeti /Medeni Hal Durumuna Göre Nüfus							
İlçeler	Cinsiyet	Nüfus	Bekar	Evli	Dul	Boşanmış	Bilinmiyor
Merkez	Erkek	40.449	22.142	17.648	522	127	10
	Kadın	41.310	16.993	17.569	6.252	490	6
Sivrihisar	Erkek	14.698	8.320	6.161	178	34	5
	Kadın	16.765	7.332	6.613	2.636	176	8
Mihallıççık	Erkek	11.129	6.391	4.534	185	19	-
	Kadın	12.302	5.481	4.967	1.753	101	-
Seyitgazi	Erkek	8.304	4.731	3.430	119	24	-
	Kadın	9.375	4.021	3.816	1.454	82	2
Toplam		154.332	75.411	64.738	13.099	1.053	31

⁶⁶ TCBİUM, Fasikül: I, s.8.

⁶⁷ Aynı yer.

⁶⁸ Aynı yer.

⁶⁹ Aynı yer.

⁷⁰ Aynı yer.

⁷¹ TCBİUM, Fasikül: I, s.25.

Sivrihisar, Mihallıççık ve Seyitgazi ilçelerine bakıldığında bekarların sayısının evlilerden biraz daha fazla olduğu görülür.⁷² İlçelerde toplamda 36.276 kişi bekar, 29.521 kişi ise evlidir. Eskişehir merkezinde olduğu gibi üç ilçede de kadınlarda dulluk oranları erkeklerden fazladır. En çok dul nüfus oranına sahip olan ilçe ise merkezden sonra 2.821 kişi ile Sivrihisar'dır. Sivrihisar'ı 1.938 kişi ile Mihallıççık ve 1.573 kişi ile de Seyitgazi takip etmektedir. Boşanma sayısında ise merkezin ardından 210 kişi ile Sivrihisar ilk sırada yer almaktadır. Sivrihisar'ın ardından 120 kişi ile Mihallıççık, 106 kişi ile de Seyitgazi gelmektedir. İlçelerde toplamda 15 kişinin medeni durumu bilinmemektedir.

2.2. Yaş Aralıkları İtibariyle Nüfus

Eskişehir merkezi ile ilçeleri yaş aralıkları açısından değerlendirildiğinde nüfusun büyük çoğunluğunun genç kimselerden oluştuğu görülmektedir.⁷³ Eskişehir merkezi vilayet genelinde en çok nüfusa sahip olduğu gibi, en genç nüfus oranına da sahiptir. Merkezin ardından en çok genç nüfus barındıran ilçe ise Sivrihisar'dır. Sivrihisar'ı Mihallıççık takip etmektedir.⁷⁴ Seyitgazi ilçesinin de diğer ilçelerde olduğu gibi genç nüfus oranı yüksektir.⁷⁵

Tablo: Eskişehir Vilayeti/Yaş Aralıkları İtibariyle Nüfus

Eskişehir Vilayeti/Yaş Aralıkları İtibariyle Nüfus						
Yaş Aralıkları	Cinsiyet	Merkez	Sivrihisar	Mihallıççık	Seyitgazi	Toplam
1 Yaşından Küçük	Erkek	1.958	1.013	735	499	7.707
	Kadın	1.667	916	503	416	
1-2	Erkek	2.958	1.180	1.183	859	11.682
	Kadın	2.591	1.169	1.046	696	
3-6	Erkek	3.903	1.510	1.073	899	14.583
	Kadın	3.778	1.520	986	914	
7-12	Erkek	4.244	1.626	1.298	1.034	15.772
	Kadın	3.936	1.532	1.138	964	
13-19	Erkek	6.382	2.555	1.951	1.400	24.061
	Kadın	6.221	2.504	1.729	1.319	
20-45	Erkek	14.861	4.930	3.344	2.448	56.709
	Kadın	16.114	6.478	5.039	3.495	

⁷² Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umûm Müdürlüğü, 28 Teşrinievvel 1927 Umûmî Nüfus Tahrîri, Fasikül: II, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara, 1929, s.3-4.

⁷³ TCBİUM, Fasikül: I, s.25.

⁷⁴ TCBİUM, Fasikül: II, s.3.

⁷⁵ Aynı yer.

46-60	Erkek	4.206	1.284	1.086	779	16.376
	Kadın	4.707	1.900	1.322	1.092	
61-70	Erkek	1.385	473	329	289	5.228
	Kadın	1.541	526	365	320	
71 ve Üzeri	Erkek	495	117	125	84	2.082
	Kadın	734	208	166	153	
Bilinmiyor	Erkek	57	10	5	13	132
	Kadın	21	12	8	6	

Nüfusa yaş aralıkları ile bakıldığında 1 yaşından küçüklerin sayısı 7.707'dir. 1-2 yaşlarda ise 11.682 kişi bulunmaktadır. 3-6 yaş aralığında 14.583, 7-12 yaş aralığında 15.772, 13-19 yaş aralığı ise 24.061 kişi bulunmaktadır. Eskişehir merkezi ile Sivrihisar, Mihallıççık ve Seyitgazi ilçelerinde en fazla genç nüfus 56.709 kişi ile 20-45 yaş aralığındadır.⁷⁶ 46-60 yaş aralığında ise 16.376 kişi bulunmaktadır. Vilayet genelinde 61 ile 71 yaş üzeri nüfus tablodan da görüleceği üzere azımlık teşkil etmektedir ve 7.310 kişidir. Vilayet genelinde 132 kişinin yaşı ise bilinmemektedir.

2.3. Dini Mensubiyet Açısından Nüfus

Eskişehir nüfusu dini açıdan değerlendirildiğinde merkez nüfusunun büyük çoğunluğu İslam dinine mensup kişilerden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra şehir merkezinde 179 Hristiyan, 19 Musevi ve 2 Ermeni nüfus da mevcuttur.⁷⁷ Hristiyan nüfusun en fazla mensubu olduğu mezhep 75 kişi ile Ortodoksluktur. Bunu 65 kişi ile Katolik ve 39 kişi ile de Protestan mezhepleri takip etmektedir. 11 kişi bu dinlerden başka dinlere mensupken 10 kişinin dini mensubiyeti bilinmemektedir.

Tablo: Eskişehir Vilayeti/Dini Mensubiyet Açısından Nüfus

Eskişehir Vilayeti/ Dini Mensubiyet Açısından Nüfus									
İlçeler	Cinsiyet	İslam	Katolik	Protestan	Ortodoks	Ermeni	Musevi	Vesair	Bilinmiyor
Merkez	Erkek	40.276	42	30	69	2	11	11	4
	Kadın	41.258	23	9	6	-	8	-	6
Sivrihisar	Erkek	14.693	2	-	3	-	-	-	-
	Kadın	16.765	-	-	-	-	-	-	-
Mihallıççık	Erkek	11.103	7	5	6	1	6	-	1
	Kadın	12.301	-	-	-	-	-	-	1
Seyitgazi	Erkek	8.304	-	-	-	-	-	-	-
	Kadın	9.375	-	-	-	-	-	-	-
Toplam		154.075	74	44	84	3	25	11	12

⁷⁶ TCBİUM, Fasikül: II, s.3-4.

⁷⁷ TCBİUM, Fasikül: I, s.53.

İlçelerin dini mensubiyet açısından nüfusu değerlendirildiğinde de İslam dininin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Sivrihisar ve Mihallıçık ilçelerinde Hristiyan, Musevi ve Ermeni nüfusu da mevcuttur.⁷⁸ Sivrihisar da 3 Ortodoks ile 2 Katolik bulunmaktadır. Aynı zamanda Sivrihisar da günümüzde de varlığını sürdüren bir Ermeni Kilisesi (Kızıl Kilise) mevcuttur.⁷⁹ Mihallıçık ise, merkezin ardından en çok gayrimüslim nüfus barındıran ilçedir. İlçede, 7 Katolik, 6 Ortodoks, 5 Protestan, 6 Musevi ve 1 Ermeni bulunmakta olup 2 kişinin dini mensubiyeti bilinmemektedir. Seyitgazi ilçesinde ise nüfusun tamamının İslam dinine mensup olduğu görülmektedir.⁸⁰ Gerek şehir merkezinde ve gerekse de ilçelerdeki kadın ve erkek nüfusunda dinsel mensubiyet açısından Müslümanlığın ağırlıkta olduğu görülmekle birlikte diğer inançlardan insanların ve ibadet yerlerinin olması da önemlidir.

2.4. Ana Dil Durumuna Göre Nüfus

Eskişehir merkezi ile ilçelerinin ana dil durumlarına bakıldığında bu kategorinin de dinsel çeşitlilik gibi, hatta ondan daha zengin olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte merkez nüfusun büyük çoğunluğunun ana dili Türkçedir. Merkezde Türkçeyi 3.110 kişi ile Tatarca, 947 kişi ile Çerkezce, 370 kişi ile Kürtçe ve 264 kişi ile Bulgarca ana dilleri takip etmektedir. Ayrıca şehir merkezinde ana dili Rumca, Fransızca, Ermenice, İtalyanca, Arapça, Acemce (Farsça), Yahudice (İbranice) ve Arnavutça olan kimseler de mevcuttur.⁸¹

⁷⁸ TCBİUM, Fasikül: II, s.33-34.

⁷⁹ Bu kilise 1650 yılında inşa edilmiştir. 1853-1856 Kırım Savaşı'nda Padişah Abdülmecid'in fermanı ile Sivrihisar'a Kırım ve Kafkasya'dan Ermeniler yerleştirilmiştir. 1876 yılında çıkan yangın sonucu ağır zarar gören kilise, 1881 yılında Patrik Nerses Varjabedian döneminde mimar Mintes Panoyat tarafından tekrar inşa edilmiştir. Kilisenin inşaatında kızıl kesme taşlar kullanıldığından dolayı kiliseye Kızıl Kilise de denmektedir. Kilise, 2010 yılında restorasyona alınmış ve yapılan işlemlerin ardından tekrar açılmıştır. Kilisenin günümüzdeki ismi ise Surp Yerotutyun Ermeni Apostolik Kilisesidir; <https://sivrihisar.bel.tr/gezilecek-yerler/surp-yerotutyun-ermeni-klisesi/>

⁸⁰ TCBİUM, Fasikül: II, s.33-34.

⁸¹ TCBİUM, Fasikül: I, s.67; TCBİUM, Fasikül: II, s.49-50.

Tablo: Eskişehir Vilayeti/Ana Dil Durumuna Göre Nüfus

Eskişehir Vilayeti/Ana Dil Durumuna Göre Nüfus									
İlçeler	Merkez		Sivrihisar		Mihalıççık		Seyitgazi		Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Diller									
Türkçe	37.537	38.728	14.483	16.537	10.991	12.080	8.231	9.295	147.882
Rumca	31	33	-	-	2	-	-	-	66
Fransızca	11	9	2	-	2	-	-	-	24
Ermenice	4	-	-	-	1	-	-	-	5
İtalyanca	6	4	-	-	2	-	-	-	12
İngilizce	-	-	-	-	3	-	-	-	3
Arapça	3	6	-	-	-	-	-	-	9
Acemce (Farsça)	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Yahudice (İbranice)	13	8	-	-	5	-	-	-	26
Çerkezce	525	422	1	-	14	115	70	80	1.227
Kürtçe	157	213	133	169	-	1	1	-	674
Tatarca	1.616	1.494	-	4	-	3	-	-	3.117
Arnavutça	97	75	1	1	46	39	2	-	261
Bulgarca	171	93	-	-	8	6	-	-	278
Vesair	277	225	78	54	55	58	-	-	747

Eskişehir merkezinde olduğu gibi ilçelerde de nüfusun büyük çoğunluğunun ana dili Türkçedir. Sivrihisar'da Türkçeyi 302 kişi ile Kürtçe takip ederken, Mihalıççık'ta ise 129 kişi ile Çerkezce takip etmektedir. Seyitgazi'de de Türkçenin ardından 150 kişi ile Çerkezcenin geldiği görülmektedir. Ayrıca ilçelerde ana dili Rumca, Fransızca, Ermenice, İtalyanca, İngilizce, Yahudice (İbranice), Tatarca, Arnavutça ve Bulgarca olan nüfus da mevcuttur.⁸² Dil çeşitliliğinin bu kadar fazla olmasının nedeni Eskişehir'in Osmanlı döneminde Balkanlardan ve Kafkaslardan göç alan bir yer olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

2.5. Tabiiyet (Uyrukluk) Açısından Nüfus

Eskişehir merkez nüfusu tabiiyet (uyrukluk) açısından değerlendirildiğinde, dil ve din de olduğu gibi çoğunluğun Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğu görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını sırasıyla, 128 kişi ile Bulgaristan, 33 kişi ile Almanya, 18 kişi ile Macaristan, 15 kişi ile Sırbistan, 11 kişi ile Avusturya gibi ülkelerin vatandaşları takip etmektedir. Ayrıca şehir merkezinde Arnavutluk, Fransa, Yunanistan, İtalya ve Rusya vatandaşları da bulunmaktadır. 1 kişinin ise uyruğu bilinmemektedir.

⁸² TCBIUM, Fasikül: II, s.49-50.

Tablo: Eskişehir Vilayeti/ Tabiiyet (Uyrukluk) Açısından Nüfus

Eskişehir Vilayeti/ Tabiiyet (Uyrukluk) Açısından Nüfus					
Ülkeler Cinsiyet	Merkez		İlçeler		Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Türkiye	40.250	41.239	34.039	38.320	153.848
İran	3	6	-	-	9
Diğer Afrika ve Asya Memleketleri	-	4	-	-	4
Almanya	23	10	2	-	35
Arnavutluk	4	1	1	1	7
İngiltere	-	-	3	-	3
Avusturya	6	5	-	-	11
Bulgaristan	114	14	4	11	143
Fransa	7	4	3	-	14
Yunanistan	3	2	-	-	5
Macaristan	12	6	3	1	22
İtalya	5	4	2	-	11
Romanya	3	8	68	109	188
Rusya	3	1	1	-	5
Sırbistan	10	5	2	-	17
Suriye	-	-	-	-	-
Diğer Avrupa Memleketleri	6	-	2	-	8
Bilinmiyor	-	1	1	-	2

Eskişehir'in ilçelerinde de uyruğu Türkiye Cumhuriyeti olan vatandaşları sırasıyla 177 kişi ile Romanya, 15 kişi ile Bulgaristan, 4 kişi ile Macaristan gibi ülkelerin vatandaşları takip etmektedir. Ayrıca ilçelerde Almanya, Arnavutluk, İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya ve Sırbistan gibi ülkelerin bireyleri bulunmaktadır. İlçelerde de sadece 1 kişinin uyruğu bilinmemektedir.⁸³ Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere vilayet genelindeki yerleşik nüfusun büyük çoğunluğu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarıdır. İl genelinde Balkanlardan (özellikle Romanya ve Bulgaristan) alınan göçler dışında Batı Avrupa ülkelerinden gelenlere bakıldığında ilk sırayı Alman vatandaşları almaktadır. Bunlarda genel olarak Cer Atölyesinde mühendis ve tekniker olarak çalışan insanlardır.⁸⁴

2.6. Mahalli Tevellüd (Doğum Yeri) İtibariyle Nüfus

Eskişehir merkez nüfusu doğum yeri açısından değerlendirildiğinde ilk sırayı Türkiye sınırları içerisinde doğanların aldığı görülmektedir. Türkiye'yi 3.816 kişi ile Romanya, 3.083 kişi Bulgaristan, 2.429 kişi ile Rusya, 354 kişi ile Yunanistan ve 185 kişi ile Sırbistan takip etmektedir.⁸⁵ Ayrıca şehir merkezinde doğum yeri Almanya, Fransa, ABD, Avusturya, İtalya,

⁸³ TCBİUM, Fasikül: I, s.81.

⁸⁴ Koşlu-Birgün, a.g.e, s.159.

⁸⁵ TCBİUM, Fasikül: I, s.95.

Macaristan, Lehistan, İran, Irak, Mısır ve Afganistan gibi ülkeler olan nüfus da bulunmaktadır. 36 kişinin ise doğum yeri bilinmemektedir.

Tablo: Eskişehir Vilayeti/Mahalli Tevellüd (Doğum Yeri) İtibariyle Nüfus

Eskişehir Vilayeti/Mahalli Tevellüd (Doğum Yeri) İtibariyle Nüfus									
İlçeler	Merkez		Sivrihisar		Mihallıççık		Seyitgazi		Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Ülkeler									
Türkiye	35.262	36.424	14.117	16.033	10.777	11.940	8.056	9.016	141.625
Afganistan	2	-	-	-	-	-	-	-	2
Diğer Afrika ve Asya Memleketleri	15	2	-	-	-	-	-	-	17
Suriye	15	6	-	-	-	-	1	-	22
Mısır	5	1	-	-	-	-	-	-	6
Irak	1	-	-	-	-	-	-	-	1
İran	3	2	-	-	-	-	-	-	5
Almanya	22	10	-	-	1	-	-	-	33
Arnavutluk	-	3	-	-	1	1	-	-	5
İngiltere	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Avusturya	6	3	-	-	1	1	-	-	11
Bulgaristan	1.619	1.464	129	164	219	227	150	228	4.200
Fransa	7	7	2	-	1	-	-	-	17
Yunanistan	191	163	-	-	7	5	1	1	368
Macaristan	18	12	-	-	2	1	-	-	33
İtalya	1	10	-	-	2	-	-	-	13
Lehistan	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Romanya	1.839	1.977	301	364	63	67	60	78	4.749
Rusya	1.279	1.150	145	201	34	50	28	47	2.934
Sırbistan	127	58	2	3	15	10	6	3	224
Diğer Avrupa Memleketleri	17	-	-	-	3	-	-	-	20
Amerika	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Bilinmiyor	19	17	2	-	1	-	2	2	43

İlçelerin nüfusu doğum yeri açısından değerlendirildiğinde yine ilk sırada Türkiye sınırları içerisinde doğanlar yer almaktadır. Türkiye'yi sırasıyla 1.117 kişi ile Bulgaristan, 933 kişi ile Romanya, 505 kişi ile Rusya, 39 kişi ile Sırbistan, 14 kişi ile Yunanistan, 3 kişi ile Macaristan, 3 kişi ile Fransa, 2 kişi ile İtalya, 2 kişi ile Avusturya, 2 kişi ile İngiltere, 2 kişi ile Arnavutluk, 1 kişi ile Almanya ve 1 kişi ile Suriye takip etmektedir.⁸⁶ İlçelerde toplamda 7 kişinin doğum yeri bilinmemektedir. Tablodaki

⁸⁶ TCBIUM, Fasikül: II, s.78.

verilerden de anlaşılacağı üzere Eskişehir merkezi ile ilçeleri Balkanlar ve Rusya'dan ciddi oranda göç almıştır.⁸⁷

2.7. Okuma Bilme İtibariyle Nüfus

1927 nüfus sayımına göre Türkiye genelinde okuma bilme oranı oldukça düşüktür. Eskişehir'de okuma bilmeyenlerin oranı da diğer pek çok ilin oranıyla benzerlik göstermektedir. Vilayette 98 ilkokulun bulunduğu bilinmektedir.⁸⁸ Fakat okuma bilenlerin sayısına baktığımızda bu sayının çok düşük olduğu açıkça görülmektedir.

Tablo: Eskişehir Vilayeti/Okuma Bilme Oranları İtibariyle Nüfus

Eskişehir Vilayeti/Okuma Bilme Oranları İtibariyle Nüfus					
İlçeler	Cinsiyet	Okuyabilenlerin Sayısı ve Yüzdesi		Okuyamayanların Sayısı ve Yüzdesi	
Merkez	Erkek	8.855	%21,90	31.594	%78,10
	Kadın	2.692	%6,52	38.618	%93,48
Sivrihisar	Erkek	2.241	%15,25	12.457	%84,75
	Kadın	195	%1,17	16.570	%98,83
Mihallıççık	Erkek	1.537	%13,82	9.592	%86,18
	Kadın	226	%1,84	12.076	%98,16
Seyitgazi	Erkek	1.157	%35,79	7.147	%64,21
	Kadın	159	%1,69	9.216	%98,31
Toplam		17.062	%11,06	137.270	%88,94

En çok okuma bilen nüfus 11.547 kişi ile Eskişehir merkezindedir ve erkeklerin %21,90'ı okuma bilirken kadınların ise %6,52'si okuma bilmektedir. Merkezi 2.436 kişi ile Sivrihisar takip etmektedir. Sivrihisar'da erkeklerin %15,25'i okuma bilirken kadınların ise %1,17'si okuma bilmektedir. Sivrihisar'ı 1.763 kişi ile Mihallıççık takip etmektedir ve erkeklerin %13,82'si, kadınların ise %1,84'ü okuma bilmektedir. Eskişehir'in bir diğer ilçesi olan Seyitgazi de ise toplam 1.316 kişi okuma bilmektedir. Seyitgazi de erkeklerin %35,79'u, kadınların ise %1,69'u okuma bilmektedir. Vilayet genelinde okuma bilme oranı erkeklerde kadınlardan daha fazladır.⁸⁹ Eskişehir merkezi hariç olmak üzere ilçelerin tümünde kadınların okuma bilme oranları %2'yi bile bulmamaktadır. Vilayet genelinde toplamda 17.062 kişi okuma bilirken, 137.270 kişi bilmemektedir.⁹⁰ Diğer bir deyişle vilayet nüfusunun %11,06'sı okuma bilirken, %88,94'ü okuma bilmemektedir.

⁸⁷ TCBİUM, Fasikül: II, s.77.

⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1926-1927, Matbuat Müdüriyet Umûmiyesi Neşriyatı, Ankara, s. 681.

⁸⁹ TCBİUM, Fasikül: I, s.39.

⁹⁰ TCBİUM, Fasikül: II, s.3-4.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış sürecinde yaşanan Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşında askere alınan ve kaybedilen nüfus genellikle okuryazar kesimdir. Ardından yaşanan Kurtuluş Savaşı sürecinde de geriye kalan genç nüfus büyük oranda kaybedilmiştir. Bu nedenle vilayetlerde ve ilçelerde okur yazar oranı oldukça düşük kalmıştır. Bu durumun farkında olan Cumhuriyet Hükümetleri okuma oranını arttırmak için birçok teşebbüste bulunmuş ve yapılan devrimlerle çok kısa bir sürede okuma oranı artırılmıştır.

2.7.1. 7 Yaşını Doldurmak Şartı ile Okuma Bilenlerin Oranı

Eskişehir'de 7 yaşını dolduran çocuklarda okuma bilme oranı %24.27'dir. Yani 7 yaşını dolduran her 4 çocuktan 1'i okuma bilmektedir denilebilir. Bu rakam 7 yaşını geçmiş olan kız çocuklarında ve kadınlarda %5.14 iken 7 yaşını geçen erkeklerde ise %14.17'dir. 1927 yılında Türkiye'de 63 ilin varlığı göz önüne alındığında Eskişehir, 7 yaşını doldurmak şartıyla okuma bilme oranında 5.sırada yer almaktadır.⁹¹ Bu da Cumhuriyet Hükümetleri'nin eğitime ciddi bir şekilde önem verdiğinin açık bir işaretidir.

2.8. Nüfusun Meslekler Açısından Dağılımı

Eskişehir nüfusu meslekler açısından değerlendirildiğinde çalışan nüfusun 51.519 (%33,38) kişi olduğu görülür. Rakamın 39.292'si zirai işlerle meşguldür.⁹² Bu durum Türkiye'deki kırsal nüfusun yaygın olmasından kaynaklanmaktadır. Vilayet genelinde buğday, arpa, mısır, burçak ve yulaf tarımı yapılmaktadır.⁹³

Tablo: Eskişehir Vilayeti/Nüfusun Meslekler Açısından Dağılımı

Tablo: Eskişehir Vilayeti/Nüfusun Meslekler Açısından Dağılımı						
Meslekler	Cinsiyet	Merkez	Sivrihisar	Mihalıççık	Seyitgazi	Toplam
Zirai	Erkek	14.708	6.453	5.186	3.867	39.292
	Kadın	4.247	779	2.845	1.207	
Sınai	Erkek	3.103	645	227	118	4.292
	Kadın	66	17	111	5	
Ticaret	Erkek	2.207	349	172	103	2.873
	Kadın	34	3	4	1	
Serbest Meslek	Erkek	346	105	78	68	652
	Kadın	49	2	2	2	

⁹¹ TCBDİE, Fasikül: III, s.22-23.

⁹² TCBİUM, Fasikül: II, s.18.

⁹³ Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1927-1928, s.657; TCBİUM, Fasikül: II, s.18-19.

Memurluk	Erkek	647	68	100	66	889
	Kadın	5	2	-	1	
Hakimlik	Erkek	63	7	5	1	78
	Kadın	-	-	2	-	
Ordu	Erkek	2.008	7	43	25	2.083
	Kadın	-	-	-	-	
P.T.T.	Erkek	669	46	18	-	735
	Kadın	2	-	-	-	
Diğer	Erkek	329	110	53	13	625
	Kadın	103	9	7	1	
İşsiz	Erkek	16.369	6.908	5.247	4.043	102.813
	Kadın	36.804	15.953	9.331	8.158	

Yeni kurulan Cumhuriyetin Osmanlı Devleti'nden devraldığı sanayi altyapısı oldukça yetersizdir. Bu nedenle sanayinin ülke ekonomisine katkısı da sınırlıdır. Fakat Eskişehir Vilayeti genelinde bakıldığında ise sanayi alanında çalışan kimselerin sayısı 4.292'dir ve ziraatın ardından en çok tercih edilen meslek alanıdır. Bu insanlar şehrin önemli sanayi kuruluşlarından olan vagon ve lokomotif bakımı yapılan Cer Atölyesi, Elektrik Komandit Şirketi, Doğrama Fabrikası, Yün Tarama İplik Fabrikası, Un Fabrikaları, Tahin-Helva Fabrikaları ve Kiremit Fabrikaları gibi yerlerde istihdam edilmişlerdir.⁹⁴ Bu sanayi yatırımlarının çoğunluğu genelde Balkanlardan gelen ve yanlarında ciddi bir sermaye getiren kişiler tarafından yapılmıştır.

Sanayi alanını 2.873 kişi ile ticaret, 2.083 kişi ile ordu, 889 kişi ile memurluk, 735 kişi ile P.T.T.⁹⁵, 652 kişi ile serbest meslek, 625 kişi ile diğer meslekler ve 78 kişiyle hakimlik takip etmektedir.⁹⁶ Çalışan kesimde kamu ve özel sektör ayrımlarına göre nüfusun %7,34'ü kamuda, %92,66'sı ise özel sektörde çalışmaktadır.

Tarım ve sanayinin gelişmiş olmasına rağmen Eskişehir ve ilçelerinin işsizlik oranı oldukça yüksektir. Vilayet genelinde 102.813 işsiz bulunmaktadır.⁹⁷ Yani nüfusun %66,61'i çalışmamaktadır. İşsizlik oranının yüksekliği 1927 yılının Türkiye'sindeki pek çok ilin oranıyla benzerlik göstermektedir. Kadınlarda istihdam oranı erkeklerden çok düşüktür. Merkez, Sivrihisar ve Seyitgazi ilçelerinde kadın nüfus Hakimlik, Ordu ve

⁹⁴ Koylu-Birgün, a.g.e, s.166-167.

⁹⁵ İstatistik Umûm Müdürlüğü'nce P.T.T, Ordu ve Hakimlik çalışanları, memurluk kategorisinden ayrı sayılmışlardır. Bu nedenle çalışmamızda da ayrı olarak verilmiştir.

⁹⁶ Eskişehir'de bu kadar fazla hâkim bulunmasının nedeni dönemde Eskişehir'de bir İstinaf Mahkemesinin olmasıdır.

⁹⁷ TCBİUM, Fasikül: I, s.39.

P.T.T. gibi kurum ve kuruluşlarda faaliyet göstermemektedir. Kadın nüfus vilayet genelinde çoğunlukla zirai işlerle meşguldür.

2.9. Maluliyet (Engel) Durumları Açısından Nüfus

Eskişehir Vilayeti nüfusu, engel durumları açısından değerlendirildiğinde merkez nüfus çoğunlukla engelsizdir. Erkeklerde engellilik oranı kadınlardan biraz fazladır.⁹⁸ İlçelerde de durum vilayet merkezi ile benzerlik göstermektedir. Vilayet genelinde en çok engelli nüfus 1.056 kişi ile Eskişehir merkezinde bulunmaktadır. Merkezde yaygın olan engel durumu ise 231 kişi ile topallıktır. Bu engeli 112 kişi ile çolaklık, 86 kişi ile körlük, 83 kişi ile sağır-dilsizlik ve 15 kişi ile de kamburluk gibi engeller takip etmektedir.

Tablo: Eskişehir Vilayeti/Maluliyet (Engel) Durumları

Eskişehir Vilayeti/ Maluliyet (Engel) Durumları								
İlçeler	Cinsiyet	Engelsiz	Kör	Topal	Çolak	Kambur	Sağır-Dilsiz	Diğer Engeller
Merkez	Erkek	39.589	54	183	99	12	62	450
	Kadın	41.114	32	48	13	3	21	79
Sivrihisar	Erkek	14.457	21	56	28	3	16	117
	Kadın	16.689	10	35	4	1	5	21
Mihallıçık	Erkek	10.936	19	34	26	3	11	100
	Kadın	12.254	7	15	2	-	7	17
Seyitgazi	Erkek	8.102	20	41	23	2	12	104
	Kadın	9.304	13	13	6	3	7	29
Toplam		152.445	176	425	201	27	141	917

Eskişehir merkezinin ardından en çok engelli nüfus 317 kişi ile Sivrihisar ilçesinde bulunmaktadır. Sivrihisar'ı 273 kişi Seyitgazi ve 242 kişi ile Mihallıçık takip etmektedir. İlçelerde de en çok karşılaşılan engel durumu 194 kişi ile topallıktır. Topallık engelini 90 kişi ile körlük, 89 kişi ile çolaklık, 58 kişi ile sağır-dilsizlik ve 12 kişi ile de kamburluk gibi engeller takip etmektedir.⁹⁹

Erkeklerde topallık ve çolaklık gibi engellerin kadınlardan daha fazla olmasının en önemli nedenlerinden biri 11 yıl süren savaşlardır. Eskişehir'in Batı Cephesi'nin sıklet merkezi oluşu ve bu nedenle de I, II. İnönü, Kütahya ve Eskişehir, Sakarya Meydan Muharebesi ile Büyük Taarruzun bu bölgede

⁹⁸ TCBİUM, Fasikül: I, s.53.

⁹⁹ TCBİUM, Fasikül: II, s.33-34.

gerçekleşmesi erkek nüfusun azalmasında ve engel durumlarının artmasında etkili olduğu tahmin edilmektedir.

Cumhuriyetin ilan edildiği süreçte ülkedeki sağlık koşulları ve sağlık hizmetleri de oldukça yetersizdi. Sıtma, frengi ve trahom gibi salgın hastalıklar savaşlar nedeniyle azalmış olan ülke nüfusunu ciddi anlamda tehdit ederken, verem hastalığı da kamburluk gibi engellerin oluşmasına neden olmaktaydı.¹⁰⁰

2.10. Binalar İstatistiği

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımına bir hazırlık olan binaların numaralandırılması işlemi sonucunda 1927 yılı ağustosunda Eskişehir'de 33.265 ikamete mahsus bina sayılmıştır. 1.145 bina ise ikamete mahsus olmamasına rağmen meskundur. Bu rakamlar dışında 5.649 ikamete mahsus olmayan mekân (ağıl) daha sayılmıştır. Böylelikle 1927 yılında Eskişehir'de toplam 40.059 yapı tespit edilmiştir.¹⁰¹ Toplam hane dışı bina sayısı ise 6.794 olarak belirlenmiştir.¹⁰² Bununla birlikte Eskişehir'in hem İngiliz hem de Yunan işgaline uğramış olması ve Batı Cephesi'nin sıklet merkezi olmasıdır. Yunanlılar Eskişehir'den çekilirken kente büyük zarar vermişler ve yangınlar çıkarmışlardır.¹⁰³ Bu yangınlar sonucunda Tahıl ve Tuz Pazarı, Köprübaşı, İhsaniye, Hoşnudiye mahalleleri tamamen yanarken, Sivrihisar Caddesi ile Hacı Ali Bey Mahallesi kısmen yanmıştır. İstasyon çatısı ise bombalarla tahrip edilmiştir. Tahminen Eskişehir'de 1800 dükkân ve 2.000 ev kül olmuştur. Onarılacak yapılar arasında 4 un fabrikası, 5 yapağı fabrikası, 5 Camii, 2 değirmen, Dursun Fakih Mektebi ile Fransız ve Alman okulları yer almaktaydı. Bu listeye Porsuk Nehri üzerindeki 3 köprü de eklenebilir. Yunanlıların yaptıkları tahribat ve çıkardıkları yangınlar Eskişehir'den başka çevrede bulunan diğer yerleşim alanlarını da etkilemiştir. Bu yangınlar sonucunda Sivrihisar ilçesi ağır zarar görmüş Seyitgazi ve Mihallıççık ise harabe haline gelmiştir.¹⁰⁴

Sonuç

Eskiçağlardan günümüze ticaret yollarının kesişme noktasında bulunan Eskişehir önemini her dönemde korumuştur. Osmanlı döneminde ise demiryolunun kente ulaşmasıyla hem zirai üretimi hem de sanayisi gelişmeye başlamıştır. Bu durum giderek nüfusun artışına neden olmuştur.

¹⁰⁰ Koşlu-Birgün, a.g.e, s.73.

¹⁰¹ TCBDİE, Fasikül: III, s.69.

¹⁰² TCBDİE, Fasikül: III, s.73.

¹⁰³ Koşlu-Birgün, a.g.e, s.30-31.

¹⁰⁴ Koşlu-Birgün, a.g.e, s.31.

20. Yüzyıl başından itibaren yaşanan savaşlar tüm ülkede olduğu gibi Eskişehir’de de demografik yapıyı büyük oranda etkilemiştir. Kurtuluş Savaşı sürecinde Eskişehir, cephenin sıklet merkezi olması nedeniyle büyük bir yıkım yaşamıştır.

Kurtuluştan sonra sıra kuruluşa gelmiştir. Cumhuriyet Hükümetleri, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk)’ün önderliğinde, yılların ihmali tespit ve tedavi etmek amacıyla 1927 yılında nüfus sayımı yapmaya karar vermiştir. İlk olarak sayım öncesi gerekli kanun ve düzenlemeler yapılmış ve Devlet İstatistik Enstitüsü kurulmuştur. Bu kurumun görev ve sorumluluğunda sayım hazırlıkları yapılmış, 28 Ekim 1927 tarihinde ülkede sayım gerçekleştirilmiştir. Tüm ülkede olduğu gibi Eskişehir ili için de elde edilen sonuçlar iç açıcı olmamıştır. Savaşın izleri sayım sonuçlarına da yansımıştır. Kadınların çoğu dul ve okuma yazma bilmez durumdadır. Erkeklerde ise engellilik oranı oldukça yüksektir. Topallık, çolaklık, körlük vb. engeller oldukça yoğundur. Nüfusun büyük çoğunluğunu 1-19 yaş arası oluşturmaktadır ve bunlar tamamen Türk vatandaşıdır. Çeşitli nedenlerle Eskişehir’e gelmiş olup ikamet eden farklı millet ve dinden insanlar olmakla birlikte bunlar yüzdelik dilimlere girmeyecek kadar azdır. 1927 nüfus sayımına göre bu dönemde Eskişehir’de okuma bilmeyenlerin oranı erkeklerde %78,10 kadınlarda ise %93,8dir.

Eğitilmiş kitleyi savaşlarda yitirdiğinin farkında olan Cumhuriyet Hükümetleri, bu konuya özel bir önem vermiştir. Aynı dönemde 7 yaşını doldurmak şartıyla okuma bilme oranı %24,27’dir. Eskişehir bu oran ile 63 il içerisinde 5. sırada yer almaktadır. İstihdam açısından ise daha çok erkekler ön planda olsa da kadın istihdamının da varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Eskişehir’in 1927 nüfus sayımı ile ortaya çıkan durumu tam anlamıyla bir Türkiye gerçeğidir.

Bu yönüyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin yaptığı ilk nüfus sayımı tam bir strateji belgesi olmuştur. Sayım ile ülkenin son 20 yılda geçirmiş olduğu dönüşümlerin (savaşlar, salgınlar, göçler) dökümü ortaya konulmuştur. Osmanlıdan devralınan demografik yapıdaki bireylerin çoğunluğu 5 hastalıktan (sıtma, kolera, tifo, tifüs, trahom) en az ikisine sahip olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu yeni veriler doğrultusunda insan kaynağı, sağlık yapısı, eğitim ve donanımı tespit edilerek ortaya çıkan eksiklikler yapılan devrimlerle giderilmeye çalışılmıştır. Tüm vatandaşlara ücretsiz eğitim ve sağlık hizmeti sağlanmıştır. 1928’de harf devrimi gerçekleştirilerek, okur-yazar sayısı artırılmaya çalışılmıştır. Kendi üretimimiz olan aşularla, önleyici sağlık hizmetleri gerçekleştirilmiştir. Nüfusun artmasına ihtiyaç duyulan bu dönemde üremede büyük bir engel

olan sıtmanın giderilmesi için Eskişehir ve diğer bölgelerde bataklıklar kurutulmuş, Ziraat Bankası aracılığı ile vatandaşa Kinin dağıtılmıştır.

Tüm bu nedenlerle, 1927 sayımı, Cumhuriyet Hükümetlerinin gelecek politikalarını belirlemede anahtar rolü üstlenmiştir. Sayım sonucunda elde edilen veriler, gerek çıkarılan yasalara ve gerekse de yapılacak devrimlere önemli bir gerekçe olmuştur. Nitekim ülkenin kurtarıcısı ve kurucusu olan Mustafa Kemal (Atatürk)'ün önderliğinde sayım ile tespit edilen sorunlar giderilmiş, ülke küllerinden yeniden doğmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler ve Resmi Yayınlar

“Umûmî Nüfus Tahriri'nin Ehemmiyeti ve Faideleri”, **Ayın Tarihi Mecmuası**, Matbuat Müdüriyet-i Umûmiyesi, Cilt: 14, Sayı: 41, Ankara, 1927, ss.2375-2378.

A, Ferid, **Eskişehir Livası'nın İklim, Tabakatü'l-Arz, Nüfusu ve Ziraat Nokta-i Nazarından Tetkiki (El Yazması)**, 16 Eylül 1336.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti (DH), Umur-ı Mahalliye-i Vilayet Müdüriyeti (UMVM), Dosya No:85, Gömlek No:12, Vesika No: 34.

Düstur, Birinci Tertib, Cilt:7, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası 1941.

İnönü, İsmet, “Umûmî Tahrîr-i Nüfusun Ehemmiyeti ve Şumulü Hakkında Başvekilimizin Beyannameleri”, **Ayın Tarihi Mecmuası**, Matbuat Müdüriyet-i Umûmiyesi, Cilt: 14, Sayı: 42, Ankara, 1927, ss.2481-2483.

Jacquart, Camille, “Tahrîr-i Nüfus ve İctimaiyyat”, **Felsefe ve İctimaiyyat Mecmuası**, İstanbul, Cilt: 1, Sayı:4, 1928, ss.310-311.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:28, İctima:1, Ankara: TBMM Matbaası.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:5, İctima:86, Ankara: TBMM Matbaası, 1942.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre:1, Cilt:8, İctima:155, Ankara: TBMM Matbaası, 1945.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt 1, İctima:14, Ankara: TBMM Matbaası.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt:25, İctima: 109, Ankara: TBMM Matbaası.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt:26, İctima: 113, Ankara: TBMM Matbaası.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Devre:2, Cilt:31, İçtima:49, Ankara: TBMM Matbaası.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Devre:3, Cilt:1, İçtima:4, Ankara: TBMM Matbaası.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 28 Teşrin-i Evvel 1927 Umûmî Nüfus Tahrîri, Fasikül: III**, Ankara: Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1929.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i Evvel 1927 Umûmî Nüfus Tahrîri, Fasikül: I**, Ankara: Hüsnütabiat Matbaası, 1929.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrin-i Evvel 1927 Umûmî Nüfus Tahrîri, Fasikül: II**, Ankara, Hüsnütabiat Matbaası, 1929.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi**, Matbuat Müdüriyet Umûmîyesi Neşriyatı, Ankara, 1926-1927.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi**, Matbuat Müdüriyet Umûmîyesi Neşriyatı, Ankara, 1927-1928.
- Türkiye Cumhuriyeti Resmî Ceridesi**, Sene:4, Cilt:6, 1926.

Kitaplar

- Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Cilt:14, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: Cilt: I-III**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.
- Behar, Cem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1997.
- Karpat, Kemal, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Koylu, Zafer. - Birgün, Melis. **Eski Bir Şehrin Hikayesi (1923-1938)**, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, Eskişehir, 2015.
- Kurmuş, Orhan, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, II. Cilt, III.Kısım**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Daire Başkanlığı (ATASE), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923): IV. Cilt, I. Kısım, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), **İstatistik Göstergeler 1923-2009**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2008.

Makaleler

Aydoğan, Erdal – Çoban, Ebru, “Türkiye’de Nüfus Sayımları ve Uygulanan Nüfus Politikaları”, **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, Cilt:6, Sayı:2/1, 2016, s.113-126.

Çimen, Adnan, “Sayım Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı’da Nüfus Hizmetleri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Sayı:14/3, Ankara, 2012. s.183-216.

Ertan, Temuçin Faik, “Batı Cephesi’nde Muharebelerin Genel Değerlendirilmesi” **Türk İstiklal Harbinde Kuvayı Milliye, Düzenli Ordu ve Cepheler Paneli (16 Mayıs 2014)**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014, s.47-60.

Semiz, Yaşar, “1923-1950 Döneminde Türkiye’de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekarlık Vergisi)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı:27(Aralık 2010), s.423-469.

Toprak, Zafer, “Cumhuriyet Ankara’sında İlk Nüfus Sayımı (Tecrübe Tahriri-1927)”, **Ankara Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, (Mayıs 1991), s.57-66.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Hakimiyet-i Milliye

Sakarya

Vakit

Ansiklopediler

Bozkurt, Nebi, “Nüfus”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, Cilt: 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s.293-294.

Küçük, Cevdet, “Ceride Nezareti”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, Cilt: 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s.409-410.

Oğuzoğlu, Yusuf-Emecan, Feridun, “Eskişehir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, Cilt:11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s.398-401.

Quataert, Donald, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Demiryolları”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1630-1635.

Sezgin, İbrahim, “Sivrihisar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, Cilt:37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s.289-291.

İnternet Kaynakları

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c028/tbmm01028001.pdf>:Erişim Tarihi:30.12.2020

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c005/tbmm01005086.pdf>:Erişim Tarihi:31.10.2020

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c008/tbmm01008155.pdf>:Erişim Tarihi:31.10.2020

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c001/ehttbmm02001014.pdf>:Erişim Tarihi:31.10.2020

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c025/tbmm02025109.pdf>:Erişim Tarihi:31.10.2020

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c026/tbmm02026113.pdf>:Erişim Tarihi:31.10.2020

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c031/tbmm02031049.pdf>:Erişim Tarihi:31.10.2020

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c001/tbmm03001004.pdf>:Erişim Tarihi:31.10.2020

<https://sivrihisar.bel.tr/gezilecek-yerler/surp-yerotutyun-ermeni-klisesi/>:Erişim Tarihi: 27.12.2020